

Галина Сварник

*Завідувач відділу історичних колекцій
Львівської національної наукової
бібліотеки України ім. В. Стефаника*

Христина Процюк

*Архіваріус Меморіальної бібліотеки-
архіву Я. Дашкевича у Львові*

Публікація містить 47 листів і поштових карток громадського, військового діяча, журналіста Михайла Матчака до хорунжої УСС, громадської діячки, вченої Олени Степанів-Дашкевич, написаних від 25 березня 1956 р. до 6 жовтня 1958 р. Листи містять великий масив інформації про життя М. Матчака у радянських концтаборах, про спільних знайомих та їхню долю після Другої світової війни. Ключові слова: Михайло Матчак, Олена Степанів, листування, Ярослав Дашкевич, сталінські табори.

Halyna Svarnyk

Khrystyna Protsyuk

Letters of Mykhailo Matchak to Olena Stepaniv (1956—1958)

The publication contains 47 letters and postcards of civil, military leader, journalist Mykhailo Matchak to cornet of Ukrainian Sich-Riflemen, civil leader, academic Olena Stepaniv-Dashkevych from March 25, 1956 to October 6, 1958. Correspondence contains a large amount of information about the life of M. Matchak in Soviet concentration camps, about mutual friends and their fate after the Second World War.

Key words: Mykhailo Matchak, Olena Stepaniv, correspondence, Yaroslav Dashkevych, Stalin's camps.

ЛИСТИ МИХАЙЛА МАТЧАКА ДО ОЛЕНИ СТЕПАНІВ (1956–1958 рр.)

Під час впорядкування кореспонденції Олени Степанів-Дашкевич, яка зберігається в Меморіальній бібліотеці-архіві її сина Ярослава Дашкевича у Львові, ми звернули увагу на комплекс листів до неї від Михайла Матчака. Це був визначний військовий та політичний діяч, журналіст і книговидавець. Матчак був давнім приятелем Олени Степанів, її чоловіка Романа Дашкевича, соратником Євгена Коновальця, одним із засновників Корпусу київських Січових Стрільців та згодом — Української Військової Організації. М. Матчак зробив великий особистий внесок у боротьбу за волю України, за що був належно «оцінений» окупантами — 2 роки польської в'язниці та 12 — совєцьких таборів ГУЛАГу, звідки вже так і не повернувся.

*Команда Січових Стрільців після розпуску Корпусу в Луцьку.
Сидять зліва направо: сотн. Михайло Матчак, полк. Андрій Мельник,
полк. Євген Коновалець, полк. Роман Сушко, сотн. Іван Даньків. Стоять
зліва: сотн. Іван Андрух, полк. Роман Дашкевич, сотн. Василь Кучабський
і сотн. Ярослав Чиж. Січень 1920 р.*

У 1931 р. М. Матчак одружився із Стефанією Савицькою (1891—1977), громадською діячкою, співзасновницею кооперативу домашнього промислу «Українське народне мистецтво». Метою заснованої у Львові 1922 р. спілки було пропагування модерного застосування і збуту виробів народного мистецтва та домовиробництва, збереження чистоти їх стилю. С. Савицька була товаришкою Ольги Левицької-Басараб, Марії Бачинської-Донцової та Олени Степанів-Дашкевич ще з часу діяльності у передвоєнних жіночих організаціях¹.

Перед другою комуністичною окупацією Львова М. Матчак з дружиною Стефанією виїхали до Відня. Після приходу американських військ і поділу міста на п'ять окупаційних зон перебував в англійській зоні. Знаючи англійську мову, Матчак працював урядовцем міжнародної допомогової організації УНРРА² і був у тісному контакті з українською еміграцією. Він не підозрював, що комуністична агентура пильно стежила за кожним його кроком. 27 лютого 1947 р. Матчак разом із дружиною та сином свого брата Степана — Віктором Матчаком³, американським військовим, який

¹ Див.: Залізняка Олена. *Із моїх спогадів про Олену Степанів* // Олена Степанів — Роман Дашкевич. *Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк.* — Львів: ЛА «Піраміда», 2009. — С. 260.

² UNRRA, *United Nations Relief and Rehabilitation Administration (УНРРА)* — Адміністрація Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови — міжнародна організація, створена державами антигітлерівської коаліції 9 листопада 1943 р. у Вашингтоні для допомоги потерпілим у війні країнам. Початково до організації входило 44 держави, зокрема Бельгія, Великобританія, Греція, Нідерланди, Норвегія, Польща, СРСР, США, Франція, Чехословаччина, Югославія та ін. У 1945 р. до УНРРА прийняли БРСР, УРСР і Данію, а в березні 1946 р. — Туреччину. Місію УНРРА у Києві очолював Макдафі. Персонал її у виконванні своїх функцій мав труднощі з боку совєтської влади. У квітні 1946 р. Київ відвідав генеральний директор УНРРА Ловелл Рукс. До кінця 1946 р. в Україну вислано допомоги харчами, одягом, ліками та устаткуванням на суму 215 млн доларів. УНРРА опікувалася матеріально й адміністративно втікачами і переміщеними особами зі Східної Європи в Німеччині й Австрії 1945—1947 рр., організуючи репатріацію тих, хто бажав повертатися на батьківщину, та даючи захист неповоротцям. У Мюнхені УНРРА організувала міжнародний університет для студентів-втікачів, в якому вчилася багато українців та викладали українські професори. УНРРА ліквідована 1947 р., а її функції щодо опіки над втікачами перебрала Міжнародна Організація для втікачів (*International Refugee Organization*).

³ Матчак Віктор (?—1968), син Степана Матчака (?—1966) і Розалії Сомкайло (?—1929), його діти: Степан, Іван (Джон) і Розмарі Матчаки проживають з родинами у США.

перебував у той час у Відні, відвідав експозицію щойно відкритої виставки робіт радянських художників.

Увечері дорогою додому, на виході із кав'ярні «Ring», розташованої навпроти Віденського університету, на Михайла напали два комуністичні агенти, силоміць заштовхали в авто і перевезли в советську зону. Звідти 5 березня 1947 р. його літаком переправили до Києва. 15 місяців він перебував під слідством у Лук'янівській в'язниці; на короткий час його вивозили на допити до Москви. На основі рішення ОСО⁴ МВД СРСР за «зраду Батьківщини», «антикомуністичну пропаганду» та інші провини перед комуністичною державою, громадянином якої не був, 53-річний Михайло Матчак був засуджений до 25 років невільничої праці в таборах ГУЛАГу. 1 липня 1948 р. його відправлено з Києва етапами до Караганди в Казахстан. 23 липня його привезено в табір біля місцевості Спаськ, де приділено до бригади, що копала торф. На цій роботі він перебував до 1954 р. У першому листі, який Матчакові дозволили надіслати дружині, 1 серпня 1948 р. він писав: «Я здоров фізично і душевно — оптиміст. Вірю, що і в моїй справі скоро побідить правда і справедливість»⁵. Але так не сталося! У 1955 р. разом з іншими каторжанами, які не були громадянами СРСР, його перевезено до табору в Караганді, а у 1956 р. — до табору в Чурбай-Нурі. Там з огляду на погіршення здоров'я його зарахували до бригади інвалідів та поставили до легшої праці. 25 вересня 1956 р. начальник табору повідомив М. Матчака про те, що указом Верховного Суду СРСР він достроково звільнений з правом повернення на останнє місце проживання (тобто в Австрію, до Відня). Після цього його переправляють в репатріаційний табір для колишніх в'язнів в селищі Потьма в Мордовії, де повідомляють рішення властей про заборону його виїзду до Відня. Матчак рішуче відмовився залишатися в СРСР і, посилаючись на рішення Верховного суду, подав клопотання до Президії Верховної Ради та Міністерства Внутрішніх Справ СРСР про надання йому дозволу на виїзд за кордон. Звичайно, ці клопотання не принесли бажаного результату. Коли його дружина С. Савицька, яка на той час вже жила у США, дізналася про звільнення чоловіка, вона розпо-

⁴ ОСО — *Особое Совещание при МГБ СССР (рос.)*.

⁵ *Див. родинний архів М. Матчака (Львів)*.

чала боротьбу за його повернення до Відня. Завдяки її старанням уряд Австрії відразу надав Матчаку дозвіл на в'їзд до Австрії, а пізніше — і громадянство⁶.

Та ані це, ні інтервенції Міжнародного комітету Червоного Хреста та дружини президента США Франкліна Рузвельта Елеонори не допомогли визволити в'язня з лабет комуністичного режиму. Його перевезли до дому інвалідів в Зубові біля селища Потьма (Мордовія), де він важко захворів. Співтовариш неолі повідомив про важкий стан М. Матчака його брата Петра у Львові. Та Петро Матчак не встиг на останню зустріч з братом — коли він з дружиною приїхав у Потьму, то вже не застав його серед живих. М. Матчак помер 19 листопада 1958 р., і навіть його тіла не хотіли віддавати⁷. Рідним з великими труднощами вдалося його викупити, перевезти до Львова і 28 листопада 1958 р. поховати при центральній алеї Личаківського цвинтаря. Поруч поховані сестри його дружини Марія й Ольга Савицькі.

* * *

Листи з Мордовії, написані Михайлом Матчаком до Олени Степанів в останні три роки його життя, надзвичайно драматичні. На пожовклих від часу сторінках дешевого радянського паперу — розмова двох військових, які 100 років тому стояли біля витоків українських національних збройних формувань. Ними могла б пишатися не одна країна в світі.

З листів ми довідуємося, про що писала О. Степанів своєму бойовому побратимові, чим турбувалася, як допомагала та підтримувала. Сила духу цих людей вражає — за півроку до смерті М. Матчак просить прислати йому підручник з англійської мови, «щоб не забути зовсім того, що колись зналося»⁸. Треба сказати, що в останні роки життя О. Степанів також займалася мовами — вивчала італійську, повторювала англійську, тренувала розум математикою та кросвордами. У вересні чи жовтні 1958 р., «а то може і пізніше»⁹ (пізніше настала смерть), Михайло Матчак планував провести відпустку у Львові й обіцяв обов'язково

⁶ Див. рідниний архів М. Матчака (Львів). Записник, арк. нумеровані.

⁷ Там само.

⁸ Див. лист № 35 від 25 листопада 1957 р.

⁹ Див. лист № 44 від 29 червня 1958 р.

СССР Форма А

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

УПРАВЛЕНИЕ
ИТЛ ЖХ

Лозойдерський №6
17. люня 1956.

АЧ
Н
СПРАВКА № 008167

Выдана гражданину(не) Степанів
Олене Ивановне

год рождения 1892 национальность украинка
уроженцу(не) с Вишневки Тернопольского
р-на, Львовской области в том, что он(она)
содержался(ась) в местах заключения МВД с 29 декабря 1949 г.
по 17 июля 1956 г., откуда освобожден(а)
по Постановлению Коллегии През. Верховного
Совета СССР от 15 июня 1956 г. срок снесен до
франкфуртского судебного со следствия судимости
Следует к месту жительства г. Львов
(указ, адрес)

(дата, место)

 Полный листок
(фотолит, латрели) Медведев
(подпись)
 Котляр
(подпись)

Довідка, видана Лазвідділом № 6 МВД ССРСР громадянці Степанів Олені Іванівні після звільнення з мордовських таборів. Липень 1956 р.

відвідати своїх друзів. Але «дотеперішній гіркий досвід каже мені обережно строїти плани. Я приготований, що всетаки треба бути терпеливим і то дуже терпеливим»¹⁰, — писав він у передостанньому листі. І останній лист, за два місяці до смерті: «я все чекав і чекаю відповіді з посольства кудя я написав при кінці серпня»¹¹. До останку сподівався і боровся за життя на волі.

«Я был... заключен в Исправительно-Трудовой Лагерь МВД СССР», — пише в одному з листів¹² Матчак до О. Степанів, яку тоталітарна система також пробувала «ісправляти». В таборі¹³ вона протягом 4-х років працювала на загальних роботах, а від 1951 до 1956 р. — в бібліотеці палітурницею. У листах багато інформації про роботу совєцької каральної системи, яка називала злочинця-ми всіх, хто був цвітом української нації.

Сорок сім листів і поштових карток, написаних від 25 березня 1956 р. до 6 жовтня 1958 р., О. Степанів зберегла в саморобній табірній сумці й передала у спадок синові. Я. Дашкевич відбував свій табірний термін разом з Матчаком в тому самому «Песчлагу» в казахстанському Спаську, який символічно називали «Долиною смерті». Матчак був першою «своєю» людиною, яка зустріла молодого в'язня по прибутті в табір.

У листах Я. Дашкевича (5 листопада 1951 — 14 травня 1956 р.) з таборів у Карабасі, Спаську, Караганді в Казахстані до матері, в таборах у Мордовії з турботами про стан її здоров'я, повідомленнями про своє життя і працю, зі звітками про спільних знайомих: родини Крип'якевичів, Франків, Деркачів, Заставного, о. Давидовича, Германа Таннера та Романа Дашкевича, — часто згадується прізвище М. Матчака, який став для них обох однією зі зв'язкових ланок з попереднім життям¹⁴. Так, уже в листі від

¹⁰ Див. лист № 46 від 26 серпня 1958 р.

¹¹ Див. лист № 47 від 6 жовтня 1958 р.

¹² Див. лист № 29 від 28 травня 1957 р.

¹³ Табір № 3 МВД, пос. Явас Мордовської АССР. О. І. Степанів була засуджена 2.IX.1950 р. Особливою Народою при МГБ СССР за ст. 54-1 «а», 54-11, 54-10, ч. II КК УРСР до 10 років. Звільнена з Дубравного ІТЛ МВД РСФСР 15 червня 1956 р. Комісією Президії Верховної Ради СРСР. Термін зменшений до фактично відбутого зі зняттям судимості.

¹⁴ Листи Я. Дашкевича до О. Степанів (93 листи, 1 телеграма, 1 поштова картка) // Меморіальна бібліотека-архів Я. Дашкевича (м. Львів). — Особистий архів Я. Дашкевича.

21 вересня 1955 р. Я. Дашкевич повідомляє матір про отриману від Матчака звістку про його зустріч з батьком (Романом Дашкевичем) у таборі для переміщених осіб в Австрії: «Від Михайла мав я недавно листа — я писав Тобі про це. Нажаль — ще тоді, коли я був з ним разом — він не міг мені нічого більше сказати про Романа. Які були його дальші плани, куди він переїхав — Михайло не знав. Коли Ромко перебував у таборі для переміщених, почував себе не дуже погано — та нічого більш детального Михайло розказати мені не міг. Між іншим, не знаю чи писав я Тобі про це раніше. Михайло був першою знайомою людиною, яка ось тут зустрічала мене чотири роки тому назад (8 листопада я приїхав сюди). Була доволі дивна та цікава зустріч»¹⁵.

І після повернення до Львова у червні 1956 р. в кореспонденції О. Степанів і Я. Дашкевича адреса Михайла Федоровича Матчака («Мордовская АССР, п/о Явас») залишалася однією з постійних. У записниках Я. Дашкевича з цього періоду є згадки про отримані листи від Матчака: 3.X.1956: «Лист від М. Ф. — Матчак звільнений»¹⁶. 19.XI.1958 р. зроблено запис: «В Потьмі помер Михайло Федорович Матчак», а 29.XI.1958 р. — «Похорон Матчака у Львові на Личаківському кладовищі. Останні могікани на кладовищі»¹⁷, — занотував для себе історик. Справді, це були останні могікани з покоління учасників українських визвольних змагань Першої світової війни.

* * *

Окрім інформативності, листи М. Матчака до О. Степанів цінні тим, що написані талановитим журналістом «львівською» говіркою, якої вже майже немає, вони містять чимало згадок про високоосвічених українців, видатних у своєму часі і несправедливо забутих сьогодні.

У публікації збережено мову оригіналу. Мінімальні втручання зроблено лише в пунктуацію листів для полегшення їх сприйнят-

¹⁵ Листи М. Матчака до О. Степанів (47 листів і н/к за 25 березня 1956 р. — 6 жовтня 1958 р.) // Меморіальна бібліотека-архів Я. Дашкевича (м. Львів). — Архів Олени Степанів.

¹⁶ Щоденник Я. Р. Дашкевича № III. (24.VIII. — 12.XI.1956) // Меморіальна бібліотека-архів Я. Дашкевича (м. Львів). — Особистий архів Я. Дашкевича.

¹⁷ Щоденник Я. Р. Дашкевича № VII. (4.I.1958 — 23.XII.1958) // Там само.

Родина Матчаків (брати Андрій, Іван, Степан), с. Якубова Воля. 1931 р.

тя. Датування листів — авторське. Нумерація листів, яку здійснив сам автор, збігається з номерами, наданими упорядниками, майже повністю — бракує лише одного листа (авторський № 8, писаний між 4 і 21 травня 1956 р., в упорядників це № 9, і, відповідно, перенумеровані всі наступні листи). В публікації не вказуємо виду поштового відправлення (лист чи поштівка). Також поза нумерацією додано дві скарги М. Матчака до вищих органів влади, писані по-російськи й переслані О. Степанів для ознайомлення.

Публіковані листи — це нове документальне джерело до історії репресій радянської тоталітарної системи проти відомих представників української інтелігенції та їхніх родин, які залишилися після Другої світової війни в Галичині чи намагалися врятуватися від СМЕРШу, виїхавши до Західної Європи. Багато з них пройшли сталінські тюрми й табори і загинули у Казахстані, Мордовії та «неісходимих» Сибірах, як Михайло Матчак, або повернулися на рідну землю з підірваним здоров'ям і зламанною долею, як Оле-

на Степанів і її син Ярослав Дашкевич. Але зберегли свою гідність і волю українців.

Упорядники висловлюють велику вдячність за надані родинні світлини і листи з особистого архіву п. Михайлу Матчаку, синові брата Михайла Федоровича Матчака, Петра. Михайло молодший народився у в'язниці (1946 р. його мати перебувала в тюрмі на Лонцького), його доля має містичні перегуки з долею його дядька Михайла, ім'я якого він носить.

Лист М. Матчака до [Ліса]¹⁸

25 березня 1956 р., Явас

Шановний Товарищу!

Перед кількома днями передали мені листа п. Олені, але при ньому не було ніякої записки від Вас і я не знав, через кого передано листа. Сьогодні щойно одержав я Вашу записку. Я дуже зобов'язаний Вам за цю велику послугу, яку Ви зробили для мене Вашим посередництвом. Я потвердив вже карткою, висланою п. Олені поштою, одержання її листа, а тепер прошу ще й Вас, — якщо можете, — передати її мою відповідь. Буду вам дуже вдячний, якщо Ви захочете і зможете піддержати зв'язок між нами. Ми старі знакомі, і я знав, що вона в сусідстві, і дуже хотілося мені з нею зв'язатися.

Сам я приїхав 20 січня із Караганди. Арестований я у Відні (в Австрії), там осталась дружина¹⁹ і я звичайно хотів би вернути там. Але як воно буде й коли — це Бог один знає.

Ще раз дякую за посередництво і остаю з поважанням

Мих[айло] Матчак

Р. S. Вже після написання цієї записки я одержав другу вашу записку.

Матчак

¹⁸ Ідентифікувати особу не вдалося. Можливо, йдеться про «Ліса», який згадується в листі № 11.

¹⁹ Савицька Стефанія (Стефа) (1891—1977) — українська громадська діячка. Початкову освіту здобула в народній школі, у 1903—1909 рр. вчилася в ліцеї Українського інституту для дівчат у Перемишлі, згодом на однорічних торговельних курсах при приватній академії у Відні. Після повернення до Львова працювала в банку, стала членом «Просвіти», «Жіночої громади», брала активну участь в українському державному будівництві. В 1918 р. була заарештована польською поліцією, сиділа у в'язниці. Після звільнення виїхала до Австрії, де брала участь у заснуванні Українського жіночого союзу. 1921 р. повернулася до

Листи М. Матчака до О. Степанів

№ 1

25 березня 1956 р., Явас

Вельмишановна Олено Івановна!

Ваш лист приніс мені справжню радість. В першу чергу я відчув в ньому велику бадьорість та віру в майбутнє. Це я відчував зокрема тому, що сам я дуже постарівся і впав духом. Від вересня 1954 року нас возять з табору в табір, завжди з тим, що «Вашу справу розглядають. Скоро прийде остаточне рішення». А наділі ждеш безконечно, а побутові та режимні відносини, можливості зв'язку зі світом тут куда гірші, ніж були в Казахстані.

Непотребую хіба запевняти Вас, що як тільки буде в мене фізична можливість, всі Ваші побажання будуть точно виповнені.

Ви мабуть вже знаєте, що задержано мене у Відні. Трапилося це 27 лютого 1947 р. ввечері на Ring'u, viz a viz²⁰ Університета. Дня 5 березня перевезено мене літаком до Києва, ну а дальша історія відома: Київ, Москва, Куйбишев, Карабас, Караганда і т. д.

Стефа²¹ оставала після цього ще деякий час у Відні, а опісля переїхала в Філадельфію, де працює бухгалтеркою і живе там разом з Іцею Бонковською²². (Про Миколу²³ вже років десять ніяких

Львова, працювала бухгалтером у нафтовій компанії «Прем'єр». Брала участь у підготовці та проведенні Всеукраїнського жіночого з'їзду у Львові в грудні 1921 р., де було створено «Союз українок». Обрана до Головного виділу та Надзірної ради СУ. 1922 р. стала співзасновницею кооперативу «Українське народне мистецтво». У лютому 1924 р. польська поліція заарештувала С. Савицьку разом з О. Басараб, звинувативши у шпигунстві на користь Німеччини та більшовицької України й ув'язнила в тюрмі (до листопада 1924 р.). В 1925 р. брала участь у заснуванні жіночого часопису «Нова хата». В 1931 р. одружилася з М. Матчаком. Під час першої радянської окупації в 1939—1941 рр. працювала інженером-плановиком у нафтовій компанії «Прем'єр», під час війни — бухгалтером в кооперативі «Українське народне мистецтво». У 1944 р. разом з чоловіком виїхала до Австрії. Після викрадення агентами НКВД Матчака у лютому 1947 р. з англійської зони Відня емігрувала до США. Працювала бухгалтером в українському кооперативі «Базар» (Філадельфія), адміністратором журналу «Союзу українок» Америки «Наше життя», в канцелярії товариства. Від 1956 р. доклала всіх старань для повернення чоловіка до Відня, однак безуспішно. Останні роки жила в Торонто (Канада) під опікою своєї родички Євгенії Савицької (Вербицької).

²⁰ Навпроти (франц.).

²¹ Тут і далі йдеться про дружину М. Матчака Стефанію Савицьку (див. прим. до попереднього листа).

²² Бонковська Ірина (Боньковська Іця) (1898—?) — громадська діячка, секретар кооперативу «Труд», разом з С. Савицькою належала до Надзірної ради кооперативу «Українське народне мистецтво».

вісток немає). Я щойно літом 1955 року одержав можливість відновити зі Стефою поштовий зв'язок і тепер піддержую його постійно за посередництвом віденських знайомих. Наша віденська адреса: Wien XIX, Billrothstr. 12 bei Annie Hauck, а поштова тепер Wien, Postamt 69, Fach 25 Frau Annie Hauck.

При кінці вересня 1946 р. я виїжджав з Відня в Зальцбург на похорони Івана Макуха²⁴. При тій нагоді, я побував також в Інсбруку, де бачив багато знайомих. Тодіж бачився я в останній раз з Ромком²⁵, який тоді проживав «постійно» в Форальбергу. Точних планів на будуче тоді в нього ще не було. Зрештою, тоді плани розділися і мінялися часто в залежності від обстановки.

Від Вашого Славка²⁶ одержав я на днях листа з Вашою адресою. В Спасску ми часто зустрічалися. Він виріс у Вас на гарного

²³ *Бонковський Микола — громадський діяч, член товариства «Молода громада» у Львові.*

²⁴ *Макух Іван (1872—1946) — український громадський та політичний діяч, організатор «Січей», один з провідних діячів Української радикальної партії (згодом — Української соціалістично-радикальної партії) в Галичині, редактор її органу «Громадський голос» (1905); посол до Галицького сейму (1908—1918), член Національної ради й секретар внутрішніх справ ЗУНР, у грудні 1919 р. голова Крайової ради в Хмільнику на Поділлі, 1920 р. товариш міністра внутрішніх справ УНР, 1928—1935 член польського сенату. З початком радянської окупації Галичини у вересні 1939 р. І. Макух перейшов на нелегальне становище. Під час німецької окупації був заарештований Гестапо. Після звільнення разом з родиною переїхав до Австрії.*

²⁵ *Дашкевич де Корибут Роман-Микола (Ромко) (1892—1975) — український військовий та громадський діяч, організатор військово-спортивних товариств «Січ», «Луг», публіцист, видавець. Генерал-хорунжий Армії УНР. Чоловік Олени Степанів і батько Ярослава Дашкевича. У 1914 р. організатор парамілітарного товариства Січові стрільці II у Львові, що стало ядром Легіону УСС та УГА. В російському полоні у 1916—1917 рр. (Сибір, Забайкалля). У Києві в листопаді 1917 р. — один з організаторів (разом з М. Матчаком) Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців. Командир гарматної батареї, голова Стрільчої ради. У 1918 р. брав участь у боях за Київ; бронепоезд під його командою вирішив долю бою під ст. Мотовилівкою. У 1919 р. командир гарматної бригади в складі Корпусу Січових стрільців. В еміграції в Чехословаччині у 1920 р. став одним із засновників УВО. Після повернення до Львова у 1921 р. здобув ступінь доктора права. Відновив мережу товариств «Січ», а після їх заборони у 1926 р. створив мережу парамілітарних організацій «Луг» (проіснувала до 1939). У 1939 р. емігрував на Лемківщину, у 1943 р. до Австрії. Перебував у таборах для переміщених осіб у Фельдкірху, Форальбергу, Ляндеку та Куфштайні. Брав участь у громадській діяльності на еміграції. Автор спогадів про артилерію Січових стрільців, редактор журналу «Січові вісті» (1922—1924) та «Вісті з Лугу» (1926—1939). Помер і був похований у містечку Куфштайні в Тиролі; у червні 2008 перепохований на Личаківському цвинтарі у Львові.*

у всіх відношеннях «парубка». Тоді коли я був у Спасску, він дружив з гарними нашими молодими товаришами, багато працював над собою і ці всі, що зустрічалися з ним, любили його й шанували. По моїм підрахункам, через 10-11 місяців він закінчить свою службу в Казахстані та вернеться до Вас і зможе працювати по спеціальності. Що до мене, то ще в серпні 1955 року австрійське міністерство внутрішніх справ надіслало в Москву потрібні мені документи і прохання Австрійського Уряду репатріювати мене в Австрію. Формально тут, однак, записали мене в групу «без громадянства», і тому приходиться ждати «остаточного» рішення.

²⁶ Дашкевич Ярослав-Іван-Ананія (Славко) (1926—2010) — український вчений, історик, політолог, культуролог, бібліограф, сходознавець, громадський діяч. Син О. Степанів і Р. Дашкевича. У 1944 р. закінчив українську Академічну гімназію у Львові, навчався у Львівському медичному інституті, 1944—1949 рр. — у Львівському державному університеті ім. І. Франка (філологічний факультет). У 1944—1949 рр. працював у Львівській філії Бібліотеки АН УРСР. 10.12.1949 р. заарештований МГБ як син «відомої української націоналістки, бушого соротника галицьких стрілкив Олени Степанів», звинувачений у зберіганні й поширенні «контрреволюційної літератури». Згідно з заочним рішенням ОСО при МГБ у Москві 2.09.1950 р. засуджений до 10 років виправно-трудова таборів. У 1949—1956 рр. відбував ув'язнення у тюрмах МГБ, МВД у Львові, Золочеві, в пересильних в'язницях у Львові, Києві, Харкові, Петропавлівському, пересильному таборі в Карабасі (Казахстан); у виправно-трудова таборах — у спецтаборі Піщаному (Песчлаг) в Спаську, в Карагандинському таборі (Карлаг). Звільнений 2.06.1956 р. Повернувся разом з матір'ю до Львова, зазнавав постійних утисків і переслідувань. У 1957—1966 рр. працював бібліографом відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР. 15.03.1963 р. захистив кандидатську дисертацію «Вірменські колонії на Україні в джерелах та літературі XV—XIX ст.». У 1966—1967, 1972—1973, 1973—1974 і 1980—1990 рр. був безробітним. У 1967—1972 рр. працював у Музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР. Від січня до червня 1973 і в 1974—1980 рр. — у ЦДІА УРСР у Львові. 1990—1992 — в Інституті суспільних наук АН України; керівник Львівського відділення Археографічної комісії АН України, від 1.09.1992 р. — Львівського відділення Інституту української археографії АН України (від 1.02.1995 р. — Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ). Від 1992 р. — провідний науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАНУ. Від 1993 р. — старший науковий співробітник Інституту Східноєвропейських досліджень НАНУ. 30.05.1994 р. отримав ступінь доктора історичних наук. Реабілітований 1995 р. на підставі ст. 1 Закону УРСР від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». 1995—2000 рр. — викладач кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін, від 1996 — професор ЛДУ ім. І. Франка. Від 1998 р. — завідувач кафедри сходознавства Львівського національного університету ім. І. Франка. У 2002 — співзасновник Центру досліджень визвольного руху. Помер 25 лютого 2010 р., похований на Личаківському цвинтарі у Львові поблизу могили матері О. Степанів й бабусі Марії-Минодори Степанів.

Кінчаю в надії, що наш зв'язок, пока я буду тут на 7 л/о²⁷, буде завдяки добрим людям постійним.

Щиро здоровлю!

Ваш Михайло

№ 2

28 березня 1956 р., Явас

Вельмишановна Олено Івановна!

Перед кількома днями я післав Вам першого листа, а сьогодні пишу другого. Вашого першого листа з 16.III. я одержав і мій перший лист був відповіддю на нього. Цього другого листа передаю другим товаришом. Рівночасно передаю Вам як привітання від Стефи дві дрібнички (шоколад і хусточки) з моєї віденської посилки. Хочу на початок перевірити, наскільки надійна дорога, якою передаю сьогодні листа.

Вже в першому моєму листі я запевняв Вас і тепер повторяю, що, як тільки буде в мене фізична можливість, всі Ваші побажання будуть негайно і точно виповнені.

Сьогодні одержав я листа від сестер Стефи²⁸. Вони живуть на старому місці і все чекають і не можуть діждатися, коли скінчиться моє подорожування. В останніх місяцях вони налагодили вже безпосередній поштовий зв'язок зі Стефою. Лист зі Львова до Стефи авіапоштою йде 12 днів. Я пишу до Стефи картки Червоного Хреста раз в місяць на її віденську адресу. Всі ці мої картки до неї доходять, але її відповіді до мене доходять дуже неправильно і далеко не всі. Коли я був у Караганді, то там наладився був уже безпосередній зв'язок. Лист, висланий з Відня авіапоштою 25.XI.55, я одержав в Караганді вже 10.XII.55. Тут тепер цей зв'язок покищо порвався.

Про мене я вже вам писав, що мене привезено з Відня в Київ літаком 5 березня 47 р. При кінці вересня 1946 року я виїздив з Відня в Зальцбург на похорон д-ра Макуха²⁹. При тій нагоді я ба-

²⁷ Тут і в усіх наступних листах «л/о» — лагерное отделение (рос.).

²⁸ Савицькі Марія і Ольга — сестри дружини М. Матчака Стефанії. Савицька Ольга (1885—1971) — педагог, науковий працівник Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові. Про Марію Савицьку ближчих відомостей встановити не вдалося.

²⁹ Див. прим. 24.

чився з Іреною Пав[ликовською]³⁰, яка приїжджала з Мюнхена. Тодіж, будучи в Інсбруку, я бачився там з Ромком³¹, який проживав постійно в Форальбергу. Про кого Вам ще написати? Луцька³² виїхала з Відня в Зах. Німеччину до сина³³, який служив там в англійській окупаційній армії. Мій шеф з видавництва та научна братія проживала тоді в Аугсбургу. Мілена³⁴ була в Швейцарії,

³⁰ *Макух (Павликовська) Ірена (1901—1975) — українська громадська діячка, донька Івана Макуха. Співзасновниця і членка управи «Союзу українок» (1923—1928), директорка кооперативи «Українське народне мистецтво» (1925—1939), товариства Українська Захоронка і Вакаційні Оселі (1926—1939); членкиня крайової управи Секції Сільських Господинь (1935—1939) у Львові. Ще студенткою Українського тасного університету у Львові була заарештована за звинуваченням у підготовці замаху на керівника Польської держави Юзефа Пілсудського, звільнена за недостатністю доказів. В еміграції в Німеччині й Канаді; засновниця і голова Об'єднання українських жінок у Німеччині (1945—1950), член-засновник і член управи Світової федерації українських жіночих організацій (з 1948), голова крайової управи Ліги Українських Католицьких Жінок Канади (1964—1968).*

³¹ *Тут і далі йдеться про Романа Дашкевича. Див прим. до попереднього листа.*

³² *Луцька Ірина (Орися, ур. Смаль-Стоцька) — мисткиня, донька українського вченого і громадського діяча, професора Чернівецького університету Степана Смаль-Стоцького. Дружина Остапа Луцького, українського військового, політичного і громадського діяча, кооператора, публіциста і поета, мати Юрія Луцького. Після закінчення визвольних змагань О. Луцький жив деякий час у с. Рожнові біля Косова у священника о. Михайла Заревича, діда дружини Ірини. Після арешту О. Луцького 2.10.1939 р. і висилки його до Котласа Архангельської обл., дружина з донькою Мартою виїхала до Німеччини. Лише у травні 1950 р. довідалася про смерть чоловіка (точний час і місце невідомі).*

³³ *Луцький Юрій (1919—2001) — український літературознавець, літературний критик, славіст, видавець, перекладач, син сенатора Остапа Луцького. Член Об'єднання українських письменників «Слово». Навчався у Берлінському, Бірмінгемському та Колумбійському університетах. Служив у британській армії (1943—1947). Докторську дисертацію захистив у Колумбійському університеті (1953). Викладав у Саскачеванському (1947—1949), Торонтському (з 1952) університетах. Професор, голова Славістичного департаменту Торонтського університету (1956—60). Директор Канадського інституту українських студій (КИУС) у 1976—82 рр.*

³⁴ *Рудницька Мілена (1892—1976) — політична і громадська діячка, журналістка, педагог, одна з ідеологів та провідних діячок українського жіночого руху на Західній Україні у 1920—1930-х рр., голова центральної управи «Союзу українок» у Львові, Дружини княгині Ольги, Українського жіночого конгресу в Станіславові (1934), світового «Союзу українок», редакторка двотижневика «Жінка» (1935—1939), учасниця і представниця українського жіноцтва на міжнародних жіночих з'їздах. Активна діячка УНДО, посол до польського Сейму (1928—1935). Як делегатка Української парламентарної репрезентації захищала в Лізі Націй українські петиції, зокрема в справі т. зв. «паціфікації» і голоду в Радянській Україні. У 1936—1939 рр. членка президії Українського координаційного комітету у Львові. Від 1939 р. в еміграції: Краків, Берлін, Прага, Женева (де у 1945—1950 рр. була директоркою Українського допомогового комітету), Нью-Йорк і Мюнхен.*

а її брат Іван³⁵ був в Інсбруку. Але я пишу Вам про це все і маю сумніви, чи Вас це тепер може цікавити, а можливо, все це Вам давно відоме.

Тут зі мною є також Кладочний³⁶, який приїхав з Воркути, а в сусідньому лагпункті музик Барвінський³⁷ і єп. Чернецький³⁸. Іванець (старий)³⁹ переїхав на 19 л/о. Від Славка⁴⁰ одержав я лис-

³⁵ Рудницький Іван, псевд. Кедрин (1896—1995) — журналіст і політичний діяч, член ЦК УНДО, довголітній секретар Товариства письменників і журналістів у Львові. В 1915 р. мобілізований до австрійської армії. Убитий в Бережанському лісі у 1916 р. був поранений і потрапив у російський полон. В 1919 р. вступив до Армії УНР, редагував військову газету, брав участь у бойових діях. За виявлену мужність нагороджений Хрестом Симона Петлюри. В 1920—1922 рр. вчився у Віденському університеті, був співредактором журналу «Воля». У 1922 р. повернувся до Львова, де за рекомендацією Є. Коновальця прийнятий до редакції часопису «Діло». Співпрацював з УНДО. В Австрії у 1946—1949 рр. очолював Українське центральне допомогове об'єднання. Від 1949 р. проживав у США. Дійсний член НТШ, член Президії НТШ в Америці, почесний доктор Українського Вільного Університету.

³⁶ Кладочний Йосиф, о. д-р (1906—1994) — священник, доктор теології. У 1932 р. став капеланом українських в'язнів (кримінальних і політичних) на території Польщі. Виконуючи ці обов'язки, зустрічався з провідниками і членами ОУН, зокрема Степаном Бандерою, Миколою Лемиком, Зеноном Коссаком, Дмитром Мироном, Миколою Климишиним та іншими. Від 1933 р. сповняв обов'язки со-трудника собору св. Юра у Львові, згодом — пароха присілка Клепарів. Редагував часопис «Лицарство Пресвятої Богородиці» (1936—1938), в той же час був душпастирем студентської молоді. Двічі арештований польською поліцією (1938 і 1939, вдруге вивезений до Берези Картузької). Під час першої радянської окупації Галичини нелегально відвідав Рим як посланець від митрополита Андрея до Папи Пія XII. У 1941—1942 рр. був парохом греко-католиків Києва. У 1943 р. став капеланом дивізії «Галичина». В 1947—1956 рр. відбував ув'язнення в таборах ГУЛАГу. Повернувся до Львова у 1956 р., працював вантажником на фабриці, підпільно душпастирював. У 1980 р. став ченцем-студитом, прийнявши монаше ім'я Єфрем. Помер 14 вересня 1994 р., похований на Янівському цвинтарі у Львові.

³⁷ Барвінський Василь (1888—1963) — композитор, піаніст, музикознавець, педагог, д-р мистецтвознавства, до війни — професор і директор Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка, згодом — Львівської консерваторії, голова Львівської організації Спілки композиторів України. У 1948 р. був заарештований і засланий у Мордовські табори на 10 років.

³⁸ Чернецький Миколай, блаженний священномученик (1884—1959) — єпископ УГКЦ, монах Чину Найсвятішого Ізбавителя, професор, Апостольський візитатор Волині. У 1946 р. засуджений до 6 років ув'язнення і 5 років заслання. Останні роки свого ув'язнення Кир Миколай провів у тюремному шпиталі в Мордовії. Після повернення до Львова висвячував священників. У 2001 р. беатифікований. У листі № 2 є фото з написом «Єп. Чернецький, 72 р.».

³⁹ Іванець Михайло — український правник, дяцько Івана Іванця. Після війни перебував у мордовських таборах. Помер після повернення до Львова.

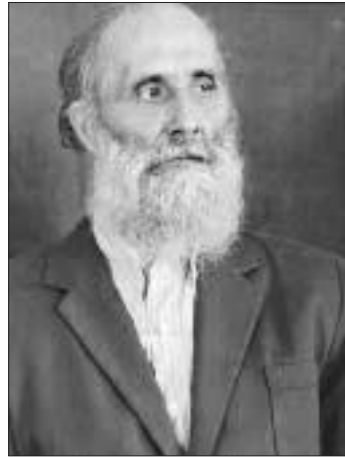
⁴⁰ Тут і далі йдеться про Ярослава Дашкевича. Див. прим. до листа № 1.

та. Він в гарному пише настрої і рахує вже місяці до кінця своєї служби.

В нас ходять вперті поголоски, що в найблищому часі нас мають перевезти на 11 або на 18 л/о. Але я перед цим хочу мати тут ще відповіді від Вас і надіюся, що наш поштовий зв'язок вдасться нам продовжувати без переривно.

Щиро здоровлю Вас

Ваш Михайло

*Єпископ Микола Чарнецький.
1956 р.*

№ 3

28 березня 1956 р., Явас

Вельмишановна Олено Івановна!

Сьогодні 28.III.56 післав я Вам мого другого листа, а вечером одержав Вашу відповідь на моє перше письмо. Користаю з нагоди, щоб потвердити Вам, що пошта працює бездоганно. Радію Вашим добрим настроєм і бадьорістю.

Від нас також вивезли перед кількома днями частину Румунів, а через два-три дня повезуть дальшу їх групу. Поляків тут реєстрували, а з ними також і євреїв, які мали польське громадянство на день 17 вересня 1939 р. На основі польського закону з 4.01.51 року і польсько-радянського договору з тогож самого року право на польське громадянство і право на репатріацію в Польщу мають тільки ці, що мали польське громадянство на 17.09.39 року. Я сам відмовився користати з цього права, щоб не міняти своєї давнішньої заяви, що я бажаю повернення в Австрію, де мене арештовано і де осталася дружина.

Як не важко мені про це згадувати, але нігде правди діти, мій братанич Федь⁴¹, який був ревізором і про якого згадуєте, за

⁴¹ Федір Матчак — син брата Михайла Матчана, Івана.

десять років не мав відваги, а може й бажання, — написати мені хочби одно письмо. Та Бог з ним і з другими такими як він. Навіть в найтяжчі для мене роки 1947—1950 я їх допомоги не просив.

В Спасску був зі мною між іншими також Кость Чехович⁴². Він вже звільнився весною 1955-го року і живе тепер в «Тихоновском Доме Инвалидов» в гор. Караганда. Він інвалід. Його переїхало авто, пошкодило йому хребет і він ходить на милицях. Він старається тепер виїхати в Польщу до своєї жінки, але чи й коли йому це вдасться, не відомо. Він остався бодрим духом і не змінив своїх переконань. Зі Спасска звільнився та вернув до Львова також інженер Андрій Сербин⁴³.

Я звичайно не знаю причини повороту Семена Васильовича⁴⁴ з Києва до Львова, але мені здається, що добровільно і з радістю ніхто не міняє становиська «зам. міністра» на становисько «голова облвиконкому». Цікаво, чи будучи в Канаді, бачився він зі своїм братом Юрком⁴⁵, який вліхав там небаром по закінченні війни.

Геня Вербицька⁴⁶ зі сином Юрком в Філядельфії. Де її муж Михайло⁴⁷, не знаю. Сопітський посол в Боні, Зорин, в своїому письмі до німецького уряду згадує про Вербицького, який хоче вернути

⁴² Чехович Кость (1896—1987) — доктор філософії, філолог-славіст, хорунжий УГА, дійсний член НТШ. В 1945 р. заарештований, у 1946 р. засланий у Сибір, після повернення у 1956 р. працював директором Публічної бібліотеки у Тчеві (Польща).

⁴³ Сербин Андрій — інженер, активний діяч пластового руху, кооператор. У 1925 р. створив кооператив «Пласт», який займався постачанням різного спорядження для пластування та табірництва.

⁴⁴ Стефанік Семен (1904—1981) — державний і громадський діяч УРСР, син письменника Василя Стефаніка. Від 1946 р. заступник голови Львівського облвиконкому, в 1953—1954 рр. заступник голови Ради Міністрів УРСР, в 1954—1969 рр. голова Львівського облвиконкому, згодом директор Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові.

⁴⁵ Стефанік Юрій (1909—1985) — український громадсько-політичний діяч і письменник, журналіст, редактор, літературний критик, син Василя Стефаніка. Під час першої радянської окупації Галичини — науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР і викладач української мови у Львівському ветеринарному інституті. У 1940—1941 рр. був ув'язнений за приналежність до ОУН. За німецької окупації — співредактор Українського Видавництва у Львові. Від 1944 р. — в еміграції в Німеччині, від 1948 р. в Канаді. Помер у 1985 р. в Едмонтоні (Канада), похований в с. Русові на Покутті.

⁴⁶ Савицька (Вербицька) Євгенія (Геня) — родичка дружини М. Матчака. Останні роки проживала з сином Юрієм у Торонто (Канада) й опікувалась дружиною Матчака Стефанією Савицькою.

⁴⁷ Вербицький Михайло — особу встановити не вдалося.

до ССРСР і якого з цього приводу арештували. Батько Вербицької жив разом з сестрами Стефи і помер вже більше рік тому.

«Жалібну Книгу» приходиться продовжувати в безконечність. Та деякі прізвища померших і тих, яких я лишив ще живими подам вже другим разом. —

Щиро Вас здоровлю

Михайло

Р. S. Прошу ставити чергові числа на Ваших письмах, щоб знати, чи всі доходять. Це моє третє письмо до Вас.

М.

№ 4

7 квітня 1956 р., Явас

Вельмишановна Олено Івановна!

Зовсім несподівано я вийшов сьогодні на роботу на парники і тут стрінув товаришів із 7 л/о і користаю з нагоди, щоб вам написати кілька рядків. Тому прошу вибачити, що пишу олівцем і в поспіху не зовсім складно. В першу чергу дякую за вашого листа ч. 3. На днях одержав я листа від сестер Стефи. Вони живуть на старому місці. З ними жив також батько Ґени Верб[ицької], але він помер ще в 1954 році. Я Вам вже писав, здається, що Ґена разом зі сином Юрком є разом з моєю Стефою⁴⁸. Сестри пишуть мені, що Іця Бон[ковська] прислала своїй Маланці посилку.

«З моїх часів» Мілена була в Берні, а Ірина [Макух] в Мюнхені, і тому й була членом Центр. Комітету, очолюваного Мудрим⁴⁹ з осідком в Франкфурті. Горникевич⁵⁰ своєчасно виїхав в Зальц-

⁴⁸ *Тобто в Канаді, у м. Торонто — збереглися листи Євгенії Вербицької (Савицької) та її сина Юрія Вербицького до Олени Степанів та Ярослава Дашкевича.*

⁴⁹ *Мудрий Василь (1893—1966) — український громадський і політичний діяч, журналіст, організатор Львівського (таємного) українського університету, член Головної управи Товариства «Просвіта», співзасновник Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), віце-маршалок польського Сейму, віце-президент УГВР. З осені 1944 р. — на еміграції в Німеччині, де очолював Центральне представництво української еміграції, був заступником голови Виконавчого органу Української Національної Ради. У 1949 р. виїхав до США, працював в Українському конгресовому комітеті Америки, був головою Об'єднання українців в Америці. З 1953 р. — дійсний член НТШ.*

⁵⁰ *Можливо, йдеться про о. Мирона Горникевича (1886—1959) — священника УГКЦ, доктора теології. Під час Першої світової війни перебував у російському засланні. Від 1923 р. парох церкви св. Варвари у Відні. 1945 р. призначений генеральним вікарієм для українців греко-католиків в Австрії. Після війни змушений перейти з Відня до Тиролю (французька окупаційна зона в Австрії), помер у м. Зольбад Галь. Дружина М. Горникевича — Емілія з роду Ортинських (1892—1961). Про її долю більше дізнатися не вдалося.*

бург, а його жінку привезли в ССРСР, но де вона попала, в які сторони не знаю.

Що в Ірини [Макух] помер не тільки батько, але й муж — Ви певно знали, ще будучи у Львові.

В нас поки що без змін, тільки всякі комісії турбують нас майже кожного дня. Поляки не терпеливо ждуть виїзду. Вчора прийшло багато листів і карток з Польщі безпосередньо з Польщі на адресу табору і всі запевняють їх, що до літа будуть в Польщі. Нас всіх радує всякий від'їзд тому, що він збільшує надію і на наш від'їзд.

Від Славка одержав я вчера листа.

Щиро здоровлю.

Ваш Михайло

№ 5

12 квітня 1956 р., Явас

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже дякую за листа (4) з 9 квітня. Від Славка я одержав листа з 18 березня. Пише, що працює на старому місці і що в нього все в порядку. Одержав я також вістку від Костя Чеховича з Караганди з «Дому Інвалідів». Він надіється, що скоро одержить дозвіл виїхати в Польщу до жінки. Кладочний одержав вістку від Митр. Сліпого⁵¹, який живе в Домі Інвалідів в Красноярському краю, що йому запропоновано виїхати із Радянського Союзу, але він відмовився.

Про Дмитерко⁵² я, нажаль, нічого не знаю. Юна⁵³ з дружиною я оставив в Регенсбургу над Дунайом (Північна Баварія), де тоді були згуртовані всі з його Управи. Дмитро Паліїв⁵⁴ загинув під Бродами. Юрко Полянський⁵⁵ збирався виїхати до свого брата

⁵¹ Сліпий Йосиф (1892—1984) — ректор Богословської академії, єпископ, верховний архієпископ УГКЦ, кардинал. У 1945 р. ув'язнений радянською владою і засуджений до 8 років каторжних робіт. Відкидаючи постійні пропозиції переходу на православ'я, був знову засуджений у 1953, 1957 і 1962 рр. Відбув 18 років ув'язнення у радянських концтаборах. Внаслідок численних заходів впливових осіб та на клопотання св. папи Йоана ХХІІІ звільнений з ув'язнення. В 1963 р. прибув до Рима. Засновник Українського Католицького Університету в Римі і його філій у різних країнах діаспори. Був почесним членом НТШ, членом Тіберійської Академії в Римі, почесним доктором УВУ та трьох американських і одного канадського університетів. 27—29 серпня 1992 р. прах кардинала перепоховано із собору святої Софії в Римі до крипти собору св. Юра у Львові.

Стефана в Північну Америку. Кость Паньківський⁵⁶ проживав в Райнланді. Ліда Бурачинська⁵⁷ з мамою проживала в Ґраці. Після

⁵² *Дмитерко-Ратич Ганна (Гандзя) (1893—1981) — товаришка О. Степанів по учительській семінарії у Львові й сокільському товариству. Була членкою Пласту, десятником Легіону УСС, згодом — УГА. Брала участь у боях на горі Маківці. Від вересня 1915 р. служила при інтендантурі в Коші УСС, а в 1918—1920 рр. при допоміжній службі в Бригаді УСС. Після Першої світової війни вчителювала, а в час Другої світової війни, у 1944 р., разом з чоловіком Василем Ратичем і молодшими дітьми емігрувала до США. Брала активну участь в українських громадських організаціях УВО, до 1926 р. — член членкинею проводу Пласту і Товариства українських комбатантів, працювала в Союзі українок Америки, одну із філій якого назвали її ім'ям.*

⁵³ *Навроцький Осип (Юно) (1890—1972) — український громадський і політичний діяч. В часи Першої світової війни служив у Легіоні УСС. В 1916 потрапив у російський полон, після звільнення з полону повернувся в Галичину. Брав участь в українсько-польській війні 1918—1919 рр. був поручником, згодом сотником УГА, пізніше — квартирмейстером 5-ї Херсонської дивізії Армії УНР. У 1920 р. — співзасновник УВО, до 1926 р. — член Начальної команди УВО, член головної управи Української радикальної партії. У 1920—1921 рр., 1922—1923 рр. ув'язнений у польській тюрмі. В 1920—1939 рр. — директор видавництва «Червона Калина» у Львові, секретар товариства «Молода громада». У 1940—1942 рр. голова Українського допомогового комітету в Криничі на Лемківщині, в 1943 р. — заступник голови Українського допомогового комітету у Львові, в 1943—1945 рр. начальник канцелярії Військової управи Дивізії «Галичина». В 1948 р. емігрував у Канаду. В 1948—1962 рр. очолював канцелярію Комітету українців Канади.*

⁵⁴ *Паліїв Дмитро (1896—1944) — політичний і військовий діяч, журналіст, підхорунжий УСС, у 1918 р. один з організаторів Листопадового зриву в Галичині, четар УГА і ад'ютант ген. М. Тарнавського. Після визвольних змагань — один із засновників УВО і член її Начальної команди, згодом співзасновник Української партії національної роботи та співредактор (разом з Д. Донцовим) її органу «Заграва». У 1925 р. один із засновників УНДО і член його Центрального комітету. У 1928—1930 рр. посол до польського сейму від УНДО. Кілька разів ув'язнений у польських тюрмах. Провідник легальної націоналістичної організації «Фронт Національної Єдності». У 1943 р. один з організаторів Дивізії «Галичина». Загинув у бою під Бродами.*

⁵⁵ *Полянський Юрій (1892—1975) — геолог, географ і археолог, старшина УГА і перший крайовий комендант УВО (1920). У липні 1941 голова українського Тимчасового управління м. Львова. З 1944 р. на еміграції в Австрії, Німеччині, Аргентині. Дійсний член НТШ, почесний член Аргентинського геологічного товариства та низки наукових товариств.*

⁵⁶ *Паньківський Кость (1897—1973) — український політичний діяч, публіцист, адвокат, голова уряду УНР на вигнанні (1945—1948). В 1924—1939 рр. виступав оборонцем під час політичних процесів, які влаштовував польський окупаційний режим над членами УВО та ОУН. Працював в Українському центральному комітеті, створеному в 1940 р. у Генеральній Губернії, потім головою Українського крайового комітету як філії УЦК у Львові, заступником керівника відомства внутрішніх справ в українському уряді, проголошеному 30 червня 1941 р. У 1945—1949 рр. перебував у Німеччині, належав до Українського національно-державного союзу. Від 1949 р. жив у США.*

смерти прекрасного сина і батька її непокидав мелянхолійний настрій.

В Празі остав тільки дуже малий гурт людей з Мірною⁵⁸ на чолі, яка порядкувала матеріяли Музею Визвольної Боротьби. Музей був частино пошкоджений американською бомбою.

В Празі жила деякий час Марійка Донцова⁵⁹. Дмитро⁶⁰ розійшовся з нею і виїхав з Русовою⁶¹ в з'єднанні Держави П. А.⁶².

⁵⁷ Бурачинська Лідія (1902—1999) — українська журналістка, публіцист, громадська діячка, дослідниця народного мистецтва. В 1932—1939 рр. редагувала журнал «Нова хата» у Львові. В роки Другої світової війни працювала в Українському центральному комітеті у Кракові. У 1944 р. емігрувала до Австрії, у 1949 р. — до США, була головою Союзу українок Америки (1971—1974), Світової федерації українських жіночих організацій (1977—1982). Дійсний член НТШ, почесний голова СУА і СФУЖО.

⁵⁸ Мірна Зінаїда (1875—1950) — громадська діячка, журналістка, в 1910—1917 рр. була однією з активісток Київського товариства оборони жінок, членом Української партії соціалістів-федералістів. В 1917 р. — член Української Центральної Ради, в 1919 р. — співзасновниця та заступник голови Української жіночої національної ради в Кам'янці-Подільському, згодом голова її філії в Берліні, доволітня голова Українського жіночого союзу в Празі. Від 1937 — членка ради світового Союзу українок. Авторка статей у пресі, перекладів із французької мови.

⁵⁹ Донцова Марія (1891—1978) — громадська діячка, журналістка. Дочка греко-католицького священика Володимира Сас-Бачинського і Ольги з Устияновичів. У 1909 р. закінчила український ліцей для дівчат у Перемишлі, після чого виїхала разом з Ольгою Левицькою (Басараб) та Стефанією Савицькою (Матчак) на однорічний торговельний курс до Відня, де в 1910 р. отримала диплом Вищої торговельної школи для дівчат. Це були перші українські дівчата, що опанували вищі торговельно-економічні науки. Одружилася з Дмитром Донцовим у Львові у травні 1912 р. Перед війною належала до жіночої чоти Січових стрільців під проводом Олени Степанів. У 1918—1920 рр. перебувала на дипломатичній службі УНР у Данії, Швейцарії, Берліні. З 1921 р. — у Львові, членка товариств «Українська захоронка», «Просвіта», «Сокіл», «Союз українок», у 1920-х рр. — членкою управи Союзу українок, а в 1927 р. — її головою. У 1924 р. у зв'язку зі справою О. Басараб взяла участь у викритті злочинів польської влади. У 1920-х рр. часто публікувалася на сторінках галицької жіночої преси, брала активну участь у жіночих організаціях. В кінці 1932 р. «ЛНВ» перестав появлятися через фінансові труднощі. Нове видавництво стало приватним підприємством, де основний капітал належав родині М. Бачинської, на праці й матеріальній підтримці якої великою мірою тримався «Вістник». Робила переклади з німецькомовної преси й коректу, публікувала рецензії тощо. Після Другої світової війни жила у Чехословаччині, потім у Німеччині. Від 1950 р. у США, була членкою «Союзу українок» Америки. Померла 30 грудня 1978 р. у м. Нью-Йорку.

⁶⁰ Донцов Дмитро (1883—1973) — ідеолог українського націоналізму, публіцист, журналіст, літературний критик. Навчався в університетах Петербурга і Львова. Брав участь в українських соціалістичних та революційних організаціях, підтримував ідею автономної, а згодом — незалежної України. Був одним із засновників СВУ (1914), очолював Українську телеграфну агенцію в уряді Гетьмана

За океан переїхав також весь клан Чижовичів⁶³. По дорозі в ЧСР Леницьким⁶⁴ вродилася донечка. Лікар Дзерович⁶⁵, якого жінка з дітьми жила у Відні, був довший час в роках 47–48 лікарем на Харківській пересилці. Два його хлопці співали в Австрії у відомому хорі Wiener Knaben. Суддя Дзерович⁶⁶ жив у Відні і працював в одній торговельній фірмі. Часто зустрічалися ми також з Марійкою Грицай⁶⁷, якої дочка вийшла у Відні за під-

П. Скоропадського, змушений виїхати за кордон, працював у пресових агенціях Уряду УНР у Відні, Лозанні й Женеві (1918). У 1922–1939 рр. редагував у Львові часопис «Літературно-науковий вістник» (з 1933 р. — «Вістник»). Автор праці «Націоналізм» (1926), брошур, численної публіцистики. Ідеолог «чинного» українського націоналізму. Наприкінці Другої світової війни виїхав на Захід — перебував у Празі, Берліні, Бухаресті, оселився в Англії. 1948 р. емігрував до Канади, де до 1953 р. викладав у Монреальському університеті. Проживав разом з родиною іхтіолога Юрія Русова й Наталії Геркен-Русової, які ним опікувалися. Продовжував писати статті й книги до своєї смерті в Монреалі (1973).

⁶¹ *Геркен-Русова Наталія (1897 (1902) — 1889) — графік, художник театру і кіно, літератор. Дочка Леона Геркена та Анни Антонович. Закінчила гімназію в Києві. Від 1918 р. вчилася в Українській академії мистецтв. У 1923 р. емігрувала до Чехословаччини. У Празі увійшла до очолюваної Д. В. Антоновичем Української студії пластичних мистецтв. Вийшла заміж за викладача пластичної анатомії проф. Юрія Русова. Одночасно навчалася у Паризькій національній школі декоративного мистецтва, яку закінчила в 1927 р., відвідувала лекції з історії мистецтва в Сорбонні, у Флорентійському університеті та в Українському вільному університеті в Празі. У 1923 р. дебютувала як театральний художник в Празі, працювала для театрів Флоренції, Парижа, Брно і Дрездена. У 1929–1940 рр. — художник-декоратор Королівського театру в Бухаресті. У 1920–1930-ті рр. співпрацювала з іншими європейськими театрами і кіностудіями, оформляла театралізовані свята у Флоренції, Парижі, Бухаресті, Чернівцях, Берліні, Празі й Подєбрадах. Виставлялася в Парижі, Римі й Празі. Авторка публіцистичних статей і книг націоналістичного спрямування. Після Другої світової війни переїхала до Канади. Брала участь у художніх виставках у Монреалі. Опікувалась Д. Донцовим до його смерті.*

⁶² *З'єднані Держави Північної Америки] — Сполучені Штати Америки.*

⁶³ *Про кого саме йдеться в листі, встановити не вдалося.*

⁶⁴ *Можливо, йдеться про родину хорунжого Станіслава Леницького, який служив разом з О. Степанів у 4-тій Золочівській бригаді УГА в листопаді 1918 р. у с. Куровичах (Див.: Гайдучок С. Воєнні спомини. — Львів, 2002. — С. 17.).*

⁶⁵ *Дзерович Маркіян (1899–1967) — лікар, галицький католицький діяч, у 1933–1940 рр. президент Генерального інституту Католицької акції в Галичині, в 1945–1955 рр. в'язень в СРСР.*

⁶⁶ *Дзерович Богдан (1897–1984) — юрист, громадський діяч, заступник Голови Українського державного правління по справах юстиції в уряді Я. Стецька, створеному 30 червня 1941 р. Голова Товариства Українських Правників в Америці. Помер у Нью-Йорку.*

⁶⁷ *Особу встановити не вдалося.*

старшину англійської армії. Її син попав під Бродами в полон і був засуджений на 15 років КТР. Остання вістка від нього була з Тульської області, де він працював в вугільній шахті. У Відні зустрічався також дочку Барвінського замужем за інж. Голубовичом⁶⁸. Головою українського Комітету в Австрії, якого осідок був Інсбруку, був адвокат з Чорткова Мих[айло] Росляк⁶⁹. В Інсбруку проживали між іншими др. Лисий⁷⁰, др. Ендик⁷¹, художник Левицький. Бутовича⁷² я бачив з жінкою і дитиною в Зальцбургу.

В Спасску зі мною був з Праги інж. Галька⁷³. Він літом 1955 року закінчив свій строк і виїхав в Польщу, як польський громадянин. Він весь час, коли жив в Празі, був польським громадянином. Полковника Бізанца⁷⁴ привезли з Відня в Київ на кілька

⁶⁸ *Йдеться про Катерину Барвінську (дочку композитора Василя Барвінського і Наталії Пулюй) та її чоловіка інженера Юрія Голубовича, сина колишнього прем'єр-міністра УНР Всеволода Голубовича (див. спогади: Пулюй Олександр Ганс. Осінь 1939. З листів польової пошти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009_06_01_archive.html*

⁶⁹ *Росляк Михайло (1896—1950-ті рр.) — економіст, правник і освітянин, член товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар». Старшина УГА. В роки Другої світової війни емігрував до Австрії, де був головою українського Комітету допомоги українським біженцям.*

⁷⁰ *Лисий Ілля (1882—1960) — громадський, політичний і кооперативний діяч, директор канцелярії товариства «Сільський господар», член Організації українців м. Львова, посол до польського Сейму в 1931—1935 рр.*

⁷¹ *Ендик Ростислав (1906—1974) — громадський та політичний діяч, антрополог, педагог, письменник, журналіст, публіцист. В 1930 р. співробітник редакційного Д. Донцовим «Вістника» у Львові. З початком Другої світової війни оселився в осередку українських біженців у Кракові. Після війни жив у ФРН, працював журналістом, був професором і ректором (1961—1974) Українського техніко-господарського інституту, очолював Дім української науки (1963—1974), був головою Товариства сприяння українській науці, членом Української народної ради, багаторічним дописувачем журналу «Шлях перемоги» та газет «Сучасна Україна» (ФРН), «Українські вісті» (Нью-Йорк, США).*

⁷² *Бутович Микола (1895—1961) — графік і гравер, учасник визвольних змагань. Ад'ютант штабу 1-ї Козацької дивізії Армії УНР. Інтернований в Польщі, звідки втік до Праги. Після Другої світової війни опинився в Західній Німеччині, звідкіль в 1948 переїхав до Америки. Працював у сфері прикладного мистецтва, належав до Об'єднання Мистців Українців в Америці.*

⁷³ *Галька, інженер — у «Спогадах з російського полону» О. Степанів писала: «Тільки ввечері прийшов до нас на двірці галицький українець інженер Галька, перебраний за російського студента, і сказав кілька слів, але солдат прогнав його». (Опубл.: Олена Степанів — Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. — Львів: ЛА «Піраміда», 2009. — С. 260). Після війни жив у Празі, де був заарештований радянськими спецслужбами, був у казаському таборі разом з Я. Дашкевичем.*

тижнів раніше мене. Ми рівночасно сиділи в Києві на Короленка вулиці, но що з ним сталося пізніше, я не знаю. Тодіж там зі мною сидів студент Львів[ського] унів[ерситету] Тимкевич, свояк Грабаря⁷⁵. З Тимкевичем я довший час сидів навіть в одній камері (— його маму і сестру, яка вийшла заміж за сина д-ра Бемка⁷⁶ — я зустрічав у Відні —) і він оповідав мені про арештування Грабаря та про свої обширні зізнання про працю Грабаря в 1941—44 роках.

Про Юрка Старосольського⁷⁷ я нічого не знаю.

В нас поки що все по старому. Живемо сплітками і надіями на «Комісію», яка приїде для розгляду наших справ.

⁷⁴ Бізанц Альфред (1890—1951) — підполковник УГА і Армії УНР; в УГА командант Львівської бригади, Полудневої групи під Львовом, в 1919 командував пробоевою групою в боях під Березанями. В січні 1920 р. підрозділ Бізанца у складі частин УГА перейшов на службу в Червону УГА. 24 квітня 1920 р. група військ під командуванням Бізанца вийшла зі складу ЧУГА і, прорвавши польську лінію фронту в районі Михнівки, вирушила на з'єднання з частинами Армії УНР. У 1940—1941 рр. був референтом в управлінні Генеральної Губернії у Кракові, з осені 1941 р. — головою відділу в уряді галицького губернатора у Львові. В роки Другої світової війни відповідав за зв'язок з ОУН. У 1943 р. очолив Військову Управу, яка формувала Дивізію «Галичина» і був її головою до кінця війни. В 1945 р. був заарештований радянськими спецслужбами у Відні, перевезений до Радянського Союзу і засланий. Розстріляний у 1951 р.

⁷⁵ Грабар Іван — кооперативний діяч в Галичині, керівник одного з відділів Ревізійного союзу українських кооперативів, заступник директора. Після війни був заарештований, перебував у таборі в м. Інті (Комі АССР). Збереглися листи за 1955 р. І. Грабаря до О. Степанів у табір, п/в Явас.

⁷⁶ Бемко Володимир (1889—1955) — громадський і освітній діяч на Березанщині, сотник УГА, член УНДО, організатор «Рідної школи», адвокат, оборонець у політичних процесах. Ініціатор тасмного Військового комітету в Коломиї і організатор Листопадового чину на Покутті. З весни 1919 р. заступник державного секретаря військових справ ЗУНР у Станіславові, комендант військового округу «Нижніє», заступник коменданта Етапної команди УГА. Зв'язковий старшина УГА при штабі Добровольчої армії ген. Шиллінга в Одесі (1920), заступник голови Ліквідаційної комісії УГА в Києві. У міжвоєнний період працював адвокатом у Березанях; був головою філії товариства «Рідна школа», Повітового союзу кооператив, «Народного Дому», повітового комітету УНДО. У 1944 р. емігрував до Австрії, у 1953 р. — до США.

⁷⁷ Старосольський Юрій (1907—1991) — син Володимира Старосольського і Дарії Шухевич. Правник, громадський і пластовий діяч, член УВО, професор права УВУ й УКУ в Римі, дійсний член НТШ. У 1926 р. став членом УВО. Студентський діяч у Львові, активний діяч Пласту, співредактор молодіжного журналу «На сліді» (1936—1939). Під час німецької окупації — комендант пластового табору у Шкві (1942) та інструкторського табору у Пасічній (1943). У 1942—1945 рр. — головний редактор пластового журналу «Дорога». У 1944 р. емігрував до Австрії, у 1953 р. — до США. Голова світового Пласту (Начальний Пластун), помер у Вашингтоні.

Нетерпеливо очікую вістки про Ваше дострокове звільнення.
Щоб тільки не відложили суду ізза всяких тих сподіваних комісій.

Щиро Вас здоровлю

Михайло

№ 6

23 квітня 1956 р., [Явас]

Вельмишановна Олено Івановна!

Дякую щиро за листа (5) з 20 квітня.

Я нерозділяю Вашого оптимізму, щодо темпа праці «комісії». В нас тут є відомості, що вона має закінчити свою працю в «Дубровлагі» щойно до 1 жовтня ц. р. Звичайно, нам точно невідомо, в якій черзі ітимуть окремі таборові відділи і досі ще не зовсім певно, чи має ця комісія повноважень рішати також справи нерадянських громадян. Тут наші «начальники» запевняють нас, що комісія розглядатиме тільки справи радянських громадян, а відносно чужих громадян і людей без громадянства будуть окремі рішення Москви. В зв'язку з цим вже хотять нас завтра посилати на заготівлю торфу. Звичайно, багато людей відмовиться виходити на таку роботу, а ті, що вийдуть, можуть працювати — «ut aliquid faccisse videatur»⁷⁸. Я сам думаю, що комісія з 1 л/о перейде на 6 л/о, і якщо так буде і Ви освободитеся скоріше ніж я, то дуже прошу перед від'їздом написати до мене, а я обіцяю — якщо б я виїжджав скоріше — написати до Вас, до Славка, а опісля також до Оріси⁷⁹.

На днях прочитав я тут книжку Беляєва⁸⁰ і Мих[айла] Рудницького⁸¹ «Під чужими прапорами». Чи Ви бачили її? Матеріяли підібрані по моему планово неповно і недбало, загальний тон

⁷⁸ Щоб кожен міг побачити (лат.)

⁷⁹ Лежогоубська Ірина (Оріса) (1894—1984) — близька родичка О. Степанів, дочка о. Теодозія Лежогоубського. До війни працювала вчителькою одночасно в кількох навчальних закладах: в гімназії та семінарії СС Василіянок, торговельній школі товариства «Просвіта», фаховій школі «Труд». У воєнний та післявоєнний час викладала німецьку мову у Львівському медінституті аж до пенсії. Після повернення з таборів до Львова О. Степанів якийсь час жила у неї на вул. Карла Маркса (тепер — Сфримова) 36, кв. 3. Архів родини Лежогоубських зберігається в Меморіальній бібліотеці-архіві Я. Дашкевича.

⁸⁰ Беляєв Володимир (1907—1990) — радянський письменник, член Спілки письменників СРСР, автор збірника памфлетів «Під чужими прапорами», скерованого проти українських культурних діячів, «буржуазних» націоналістів та УГКЦ.

написаного в основному лайливий і через це мало переконливий. Можна було написати куда краще і сильніше.

Чи бачили Ви книжку Крип'якевича⁸²: Богдан Хмельницький? Цікаво написана і гарно видана.

В Карагоді була можливість купувати книжки, а тут все припинилося.

Тут на сусідньому л/п тяжко захворів єп. Чернецький⁸³. З газет довідуєся, що помер Карманський⁸⁴.

Бажаю Вам, щоб Свята зустрічали Ви вже на волі.

Щиро здоровлю!

Ваш Михайло

№ 7

4 травня 1956 р., [Явас]

Вельмишановна Олено Івановна!

Приготовлялися ми з Кладочним святкувати разом Великдень, та, на жаль, вчора пополудні мене перевели на 7 л/о і вже від завтра їздитимемо на заготівлю торфу. Так буває зі всіма нашими планами. Плануємо, надіємося, а виходить зовсім інакше.

⁸¹ Рудницький Михайло (1889—1975) — український літературний критик, літературознавець, письменник, поет, перекладач. Брат Мілени та Івана Рудницьких. Навчався у Львові і в Парижі. Професор українського (таємного) університету у Львові, співредактор газети «Діло» (1929—1939). Від 1939 р. — завідувач кафедри зарубіжних літератур Львівського державного університету, а в 1940 р. — заступник декана філологічного факультету. У 1940 р. вступив до Спілки письменників України. В 1947 р. звинувачений в націоналізмі, виключений зі Спілки письменників України, звільнений з роботи. У 1954 р. став співавтором збірника памфлетів В. Беляєва «Під чужими прапорами». У 1958—1970 рр. — професор кафедри української літератури Львівського державного університету. Член Спілки письменників СССР.

⁸² Крип'якевич Іван (1886—1967) — український історик, учень М. Грушевського. Академік АН УРСР, професор, директор Львівського інституту суспільних наук АН УРСР. Автор наукових досліджень про українську козацьку державність та Б. Хмельницького, низки підручників з історії України.

⁸³ Йдеться про єп. М. Чарнецького. Див. прим. 39.

⁸⁴ Карманський Петро (1878—1956) — поет, представник літературного об'єднання «Молода Муза». Уроки Першої світової війни працював у таборах військовополонених українців у Німеччині й Австрії. Згодом виконував дипломатичну місію УНР у Ватикані. Збирав кошти для підтримки УНР. В 1922—1925 рр. був у Бразилії як представник ЗУНР. Після повернення працював учителем гімназії у Дрогобичі. Від 1939 р. викладав у Львівському державному університеті ім. І. Франка. У 1940 р. став членом Спілки радянських письменників України. У 1944—1946 рр. був директором Меморіального музею І. Франка у Львові.

Покищо в нас ніяких змін не має. Перед кількома тільки днями звільнено на основі Указу з 3-го вересня м. р. 11-ять інвалідів, в більшості такі, що бажали оставатися в Радянському Союзі. Цікаве в тому тільки те, що їм об'явлено, що звільняються вони на основі указу з 3-го вересня і таким чином заяви декого з «начальства», що Указ анульовано чи пак припинено його дію, показалися неточними. Тут в нас осталося ще декілька десятків таких інвалідів, яких підготовано вже для звільнення згідно з цим указом. Та покищо нічого невідомо, чи і їх звільнять та коли.

Перед кількома днями був у нас полковник з Управління табору і сказав, що скоро поїдуть домів польські громадяни, а після них також остатки німецьких громадян, яких тут осталося ще біля півсотні. Виміна нотами між Боном і Москвою свідчить, що виїзд німців правдоподібний. Щодо судьби інших груп, то крім прерізнних сплетень нічого точного не відомо.

З Караганди пишуть мені, що там (— і в першу чергу в Спаску) також очікують великих змін. Надіюся, що тепер між Вами і Славком начнеться «змагання» за дострокове виповнення «плану» і що Ви стрінетеся вже скоро. Буду дуже радий, як це дійсно скоро здійсниться.

Від Стефи вже довший час не маю безпосередніх вісток, але зате вона наладала переписку зі своїми сестрами, і таким чином наш зв'язок не переривається.

Я ще не розглянувся добре на новому місці, довідуюся тільки, що еп. Чарнецький тяжко хворий і що лікар ставить дуже сумні гороскопи.

Надіюся, що тепер матиму змогу частіше Вам написати.

Щиро здоровлю і бажаю всього доброго з нагоди Великодня!

Михайло.

Ця записка була вже готова, коли принесли мені Вашу (7) з 4.V.

Тепер зв'язок буде вже працювати без перешкод. Я психічно приготований на це, що прийдеться не тільки ще довго ждати, але й перешкод буде немало. Надіюся тільки на допомогу, яку обіцяли зорганізувати два друга, які виїхали з Караганди — один до Віндобони⁸⁵, другий ще дальше на захід. Стефа написала, що вони вже з нею зв'язалися і зроблять, що буде можливо. Но я Вам

⁸⁵ Латинська назва Відня.

признаюся, що не дуже захоплююся перспективою виїзду і коли б у мене була надія знайти працю у Львові і не було страху опинитися на положенні «прокаженого», я відмовивбися від виїзду. Та поки що приходиться ждати і тільки ждати, бо нас про нічого не питають і нічого від нас не залежить.

В понеділок (7.V) постараюсь написати Вам ще дещо.

Щиро здоровлю!

Михайло

Степанів Олена Ивановна, 6 л/о

№ 8⁸⁶

21 травня 1956 р., [Явас]

Вельмишановна Олено Ивановна!

В нас покищо не тільки щодня, а майже що години нові відомості. «Ситуація» міняється немов картинки в кіно. Одне начальство запевняє, що комісія розглядає також і справи осіб без громадянства, друге розкладає руки і заявляє, що в справі нерадянських громадян буде окреме рішення уряду, а комісія їх справ не розглядатиме. Прийдеться підождати вислідів роботи комісії на Вашому терені, де є також особи без громадянства і громадяне чужих держав, щоб справа остаточно вияснилася.

Буду дуже радий, коли Славкові в переїзді до Львова вдасться відвідати Вас, але якщо комісія начне свою працю у Вас, так як говорять, вже післязавтра, то може, Ви виїдете скорше.

Щодо побачення зі мною то, на жаль, дозволу на побачення тут не дадуть. Тут така практика, що дають дозвіл на побачення тільки батькам чи з батьками, братами і сестрами та дружиною.

Статю в «Огонку» про приїзд Войнич⁸⁷ до Львова та про її зустрічі з Павликом⁸⁸ прочитав щойно тут. На 1 л/п в читальні

⁸⁶ Лист Матчака № 8 не зберігся.

⁸⁷ Войнич Етель-Ліліан (1864–1960) — англійська письменниця, авторка статей про східнослов'янський фольклор і слов'янську музику. У 1895 р. приїздила до Львова, де познайомилася з Іваном Франком та Михайлом Павликом. В 1911 р. видала збірку перекладів Тараса Шевченка з його життямисом «Six lyrics from the Ruthenian of T. Shevchenko». Її повісті «Овід» і «Джек Реймонд» перекладені українською мовою.

⁸⁸ Павлик Михайло (1853–1915) — громадський і політичний діяч у Галичині, письменник, поет, публіцист, журналіст, редактор, видавець, бібліограф, перекладач, філософ, історик, етнограф, фольклорист. Один із засновників Української радикальної партії та її голова з 1899 р., дійсний член НТШ. В 1874–1877 рр., під час

Степан Матчак (+1966), Розалія Сомкайло (+1929) і Віктор Матчак (+1968). Нью-Йорк, 1922 р.

«Огонка» не було. В організованні пересилки революційної літератури через Львів брало участь не мало людей. Між іншими дуже активну і деякий час керівну участь в цьому ділі брав тодішній студент Львівського Університету Іван Макух. Матеріяли про це є в архіві Драгоманова⁸⁹, але мабуть ще довго прийдеться ждати, коли і про це будуть писати.

навчання у Львівському університеті разом з І. Франком був членом Академічного кружка і співробітником його органу «Друг», які під впливом М. Драгоманова перейшли з москвофільських на українські позиції. Павлик став учнем Драгоманова і був речником його ідей аж до смерті. За це був у молоді роки переслідуваний владою. Разом з Франком редагував збірники «Дзвін» та «Молот», у 1879—1882 рр. з Драгомановим у Женеві «Громаду», в 1890—1895 рр. з Франком органи радикальної партії «Народ» і «Хлібороб». У 1895—1905 рр. перший бібліотекар НТШ, згодом редактор радикального «Громадського голосу». У 1914 р. заступник голови Головної української ради.

⁸⁹ Архів Михайла Драгоманова до 1941 р. зберігається в Національному музеї у Львові, коли був переданий до Львівської філії бібліотеки АН УРСР у Львові, зараз — у ЦДАЛ, як частина фонду М. Павлика, та у фонді НТШ.

Тутешня бібліотека багата. Є тут також не мало книжок на українській мові. В читальні багато журналів. Вечером є що прочитати. Я по давній привычці трачу ще час і на гру в шахмати.

Щодо моєї особисто справи у Відні зроблено все, що було можливе. Остання «формальність» це те, що мій брат⁹⁰, який проживає в ЗДА⁹¹ ще з 1911 року, зложив \$3.000 кавції⁹², це мабуть як забезпечення средств проживання у Відні. Але чи австрійський уряд захоче і зможе постійно та з бажаним натиском пригадувати кому слід про існування таких як я і як реагуватиме на це радянський уряд, це вже друга справа. Нічого іншого не лишається, як тільки терпеливо ждати та вірити, що все йде до кращого. А покищо їздимо на заготовілю торфу, причому ведемо завзяту боротьбу з комарями та мошкою. Щастя, що з Відня прислали добрий «накомарник».

Здоров'я сп. Чер[нецького], на жаль, непоправляється. Він дальше остає в лазареті і стан його дуже важкий.

На 1 л/п і у нашому йдуть приготування до звільнення біля 40 «актірованих» інвалідів. Всіх їх вже питали, куда бажають виїхати після звільнення. Є між ними і радянські і не радянські громадяне та люди без громадянства. Кажуть, що їх мають звільнити до 27 травня. Знайомих між ними немає. Більшість — це так зв. «манджурці».

Очікую від Вас добрих вісток та щиро здоровлю!

Михайло

№ 9

22 травня 1956 р., [Явас]

Вельмишановна Олено Івановна!

Будемо надіятися, що реляція Славка про роботу Комісії в Карагандинській області надто песемістична і що рішення в його справі буде всетаки корисне. Правда, нам по досвіду останніх трьох років приходиться рахувати зі всякими несподіванками

Коли я 21.09.54 виїжджав зі Спасска, то начальники працювали зі мною і запевняли, що до місяця буду дома. З цього часу кін-

⁹⁰ Йдеться про брата М. Матчана Степана Матчана (?—1966), одруженого з Розалією Сомкайло (?—1929). Ще у 1920-х рр. виїхав з родиною до США.

⁹¹ ЗДА — З'єдинені Держави Америки, тобто Сполучені Штати Америки.

⁹² Застави.

часться вже не місяць, а другий рік. В указі про амністію з 27.03.53 містилося зобов'язання Міністерства Юстиції до місяця представити на затвердження новий Карний Кодекс, але й досі його не представлено і не затверджено. Таких прикладів, які зроджували надії, а приносили тільки розчарування, много. Що можна вдіяти. Приходиться терпеливо ждати та всетаки надіятися.

Про осіб, якими цікавиться п. Оріся, я в моїх чергових письмах запитаю Стефу і моїх віденських друзів і як тільки одержу відповідь, напишу Вам. Мої відомості про цих осіб очевидно перестарілі. В січні 1947 р. проф. Микола Чубатий⁹³ був в ЗДА, інженер Колтонюк⁹⁴ був в Мюнхені...

Сподіваюся на днях одержати відомості про працю Комісії на 9 л/о. Негайно по одержанню передам їх і Вам. Славкові дякую за привітання!

Щиро здоровлю!

Михайло

Ваші 8 і 9 листи одержав

М.

№ 10

30 травня 1956 р., [Явас]

Вельмишановна Олена Івановна!

Розумію і розділяю Вашу радість з приводу звільнення Славка. Я був переконаний, що його звільнять і не переймався песимістичним настроєм його останнього листа. Ви добре порадили йому, щоб їхав безпосередно у Львів і там оформляв свій побут та підготовився до Вашого приїзду.

У нас покищо все по-старому. Завтра повинні звільнити біля 30 активованих інвалідів. Сьогодні їх фотографували для паспортів і завтра, в четвер, в 9ій годині ранку повинні їх відправити на По-

⁹³ Чубатий Микола (1889—1975) — український суспільний і католицький діяч, історик української церкви і права, педагог і публіцист, дійсний член НТШ. Був учасником Листопадового зриву, першим асистентом державного секретаря освіти в уряді ЗУНР. У січні 1919 р. був членом делегації до Києва для проведення злуки ЗУНР і УНР. В 1920—1923 рр. професор Українського (таємного) університету у Львові, Греко-католицької Богословської семінарії, згодом Академії, УВУ та УКУ. З 1939 р. у США.

⁹⁴ Йдеться про Колтунюка Ярослава (1882—1953) — громадського діяча, довголітнього директора страхового товариства «Дністер» у Львові, урядуючого директора кооперативного банку «Дністер», члена управ багатьох галузевих установ, зокрема господарських, члена ЦК УНДО.

тьму. Про Комісію нічого певного не знаємо. Ходять про неї щораз то більше суперечні сплетні. Щораз більше вперто ходять поголоски, що Комісія рішає тільки справи тих, які годяться оставати в ССРСР.

Сьогодні одержав я з Відня картку Червоного Хреста і лист авіопоштою, вислані з Відня 8 травня. Пишуть, що на днях знову висилають документи для оформлення мого виїзду в Австрію. Вже раз вислані такі документи (— з Відня вислано їх в Москву при кінці серпня 1955 р. —) десь пропали. Я писав у Відень, що шукаю безнадійно тих документів, і тому вони рішили післати їх вдруге. Чи і цим разом непропадуть, Бог один знає.

Сподіваюся, що з дороги Славко напише й мені кілька слів. Чи він думає вертати на стару ділянку праці чи продовжуватиме студії медицини?

Щиро Вас здоровлю та бажаю і Вам скорого побачення Славка у Львові!

Михайло

№ 11

26 вересня 1956 р., Явас

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже мене стурбувала вістка про недугу Славка⁹⁵, але надіюся, що молодий його організм справиться з недугою і він вже скоро верне до здоров'я. Його картку з Ясеня я одержав ще в серпні. Коло мене новостей багато. Дня 6.IX, в останній день своєї в нас роботи, викликала мене комісія і після короткої хаотичної, але зовсім мирної балачки, не прийняла ніякого рішення. Здавалося, що всі надії розвіялися і що все осталося по-старому. Але вчора вечером (25.IX.) після повернення з праці мені об'явлено, що на основі Указу Президії Верховної Ради СРСР з 14 вересня ц. р. я освободжений. Тепер чекаю оформлення для відправлення на репатріаційний пункт в Потьмі. Коли поїду, як довго прийдеться ждати в Потьмі, які будуть дальші остановки, звичайно, передбачити важко. Сьогодні я вже переглядаю свої «мастки» і готуюся до дороги. Починається новий етап в житті. Що він принесе? На

⁹⁵ *Йдеться про Ярослава Дашкевича.*

це питання не міг я придумати відповіді за сьогоднішню, безсонну нічку. Важко придумати що-небудь веселого, коли при душі буквально копійки.

Звичайно, на теперішню адресу прохаю вже не писати. Я сам писатиму Вам з кожної моєї остановки.

Наш спільний друг Лис⁹⁶, звільнений, поїхав в Кустанай, хоч бажав вернутися в Станіславську область. В останніх тижнях він працював візником і ми часто з ним зустрічалися.

Прощу вітати знакомих. Славкові бажаю скорого виздоровлення.

Щиро здоровлю

Михайло

№ 12

20 жовтня 1956 р., Потьма

Вельмишановна Олено Івановна!

Життя тут в Потьмі мало різниться від того, що було в Явасі. Приїхав я сюди 29-го вересня і очікую дальшої подорожі в Австрію.

За минулих десять років одні з нас навчилися терпеливо ждати, другі потратили всю терпеливість, треті сталися просто «нахальні», і всім приходиться жити в одному гуртожитку. Сам я живу в невеликій кімнаті, з кількома поляками. Привезли вони немало польських журналів і газет, які цікаво було переглянути. Зокрема дуже цікаво редакований тижневик «Po prostu». В 41-ому номері з 7-го жовтня найшов я цікаві статті про сільське господарство в Польщі і репортаж з подорожі по Швейцарії, Австрії і інших державах західної Європи, в яких багато «гіркої» правди. Всі ці мої польські товариші надіються, що скоро поїдуть в Польщу. В Москві є нова польська репатріаційна Комісія, яка турбується про виїзд поляків з СРСР в Польщу.

Зі знакомих зустрів я тут Грекова⁹⁷, який хоче вертати до своєї дочки у Відні. Вспоминаємо разом давні часи, 1918/19 роки та

⁹⁶ Можливо, це знайомий, про якого йдеться в листі до «Товариша».

⁹⁷ Греков Олександр (1875—1958) — генерал-хорунжий Армії УНР, згодом командувач УГА. Від 1920 р. жив у Відні. В 1948 р. заарештований радянськими спецслужбами, вивезений до Радянського Союзу і засуджений до 25 років ув'язнення. В 1956 р. повернувся до Австрії.

спільних знакомих. Йому вже 82-й рік, але держитися він ще дуже добре. Він приїхав декілька днів ранше мене із Тайшета.

Газети приходять тут тільки центральні. Книжок мало. Це вже, щодо цього, не Явас, де була гарна бібліотека і багато газет та журналів.

Як здоров'я Славка? Надіюся, що його молодий організм переможе недугу і він скоро виздоровіє. Як устроїлися Ви самі?

Прощу передати від мене привітання п. Ірені⁹⁸.

Щиро здоровлю Вас і Славка!

Михайло

Моя адреса: Мордовская АССР, ст. Потьма 2, п. я. 144

№ 13

23 жовтня 1956 р., Потьма

Вельмишановна Олено Івановна!

Буду вам дуже зобов'язаний, якщо Ви зможете подати мені адресу Дениса Лукияновича⁹⁹. Хочу звернутися до нього з проською о деякі книжки.

В мене поки що все по-старому.

Щиро здоровлю Вас і Славка!

Михайло

№ 14

10 листопада 1956 р., Потьма

Дорогі!

Вчора одержав Вашого листа з 2 листопада та бандероль з «Літературною Газетою». Дуже дякую за цю посилку. Давно вже не бачив я Київської «літературки» і з цікавістю прочитаю її, а крім мене ще кількох товаришів. Мої товариші поляки одержують багато журналів з Варшави. Сьогодні прийшли вже числа з кінця жов-

⁹⁸ Тут і далі йдеться про Ірину (Орису) Лежогубську. У своїх листах до О. Степанів вона декілька разів згадувала про М. Матчана, зокрема, в листі від 4.12.1955 р. писала: «Про Михайла з Ізмар[агду] знаю. Читала декілька його листів, цікаво, чи він приїде?»; в листі від 8.05.1956 р.: «Що з Михайлом? Казала його швагерка, що Ви переписуєтесь»; в листі від 1.06.1956 р.: «Передай привіт панові Михайлові». Листи зберігаються в Меморіальній бібліотеці-архіві Я. Дашкевича у Львові в архіві Олени Степанів.

⁹⁹ Лукиянович Денис (1873—1965) — український письменник, громадський діяч, літературознавець, публіцист і педагог. Довголітній учитель буковинських і галицьких гімназій, до 1939 р. — голова Товариства наукових викладів ім. П. Могили, після Другої світової війни — доцент кафедри української літератури у Львівському університеті.

тня з оглядом цікавих жовтневих подій в Польщі. На загал в таких журналах як «Po prostu» (орган студентів високих шкіл) і «Nowa Kultura» (орган Союзу польських письменників) в статтях широкий розмах і мужество говорити своєму народові правду про це, що твориться в Польщі і в світі.

В мене поки що все по-старому. Ці, що опікуються нами, запевняють нас, що скоро роз'їдемося, але поняття «скоро» в наших умовах, може мати різне значення, а події останніх тижнів мають також вплив на нашу судьбу.

Від Стефи одержав я на днях дві картки, одна з кінця липня, друга з половини серпня. Я маю тепер можливість висилати до неї дві картки кожного місяця.

Зима почалася у нас точно в цей сам день, що й у Вас, але вона тут далеко не така непривітна, як в Казахстані, а якщо б прийшлося їхати, то до станції від нашого будинку всего кілька сот кроків.

Дякую за адрес Д[ениса] Л[укіяновича] і за привітання від Яцкова¹⁰⁰. Прошу при нагоді здоровити його від мене і передати побажання крепкого здоров'я. Чи Марійка¹⁰¹ дальше в Києві? Як її здоров'я? Прошу поклонитися їй від мене.

Ще раз дякую за листа і бандероль і щиро здоровлю

Михайло

№ 15

23 листопада 1956 р., Потьма

Дорогі!

Дуже дякую за бажання і за другий бандероль з газетами. З цікавістю переглядаю «Вільну Україну», шукаючи знайомих прізвищ та місцевостей. Зі мою тут є ще чотирох українців, які корис-

¹⁰⁰ Яцків Михайло (1873—1961) — письменник, член львівського літературного об'єднання «Молода муза». Від 1921 р. був редактором газети «Рідний край», після 1940 р. працював у Львівській бібліотеці АН УРСР.

¹⁰¹ Можливо, йдеться про Марію Фуртак-Деркач (1896—1972) — літературознавець, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Шевченка АН УРСР. У 1930-х рр. займалася вивченням творчості Лесі Українки, підготувала до друку її невідомі твори. Від 1939 завідувала рукописним відділом бібліотеки АН УРСР у Львові. В часі Другої світової війни зберегла архів Івана Франка та врятувала від вивезення архівну спадщину Лесі Українки. Від 1951 р. працювала науковим співробітником в Інституті літератури АН УРСР, з 1954 р. — в Інституті суспільних наук у Львові.

тають також з вашої доброти. Є ще Греков, про якого я вже Вам згадував¹⁰², др. прав Наклович Сергей¹⁰³ з Відня, Маркус з Праги та інж. Фурман з Руминії. Греков має у Відні дочку; Накловича батьки і брати також живуть у Відні. Батьки Фурмана проживають в Черновецькій області і він вже написав заявку, що бажає поїхати на Західну Україну і тепер чекає на рішення. Має надію, що через три-чотири дні виїде з відсіля. Також товариші поляки готуються вже в дорогу, сподіваючися, що після відвідин Гомулки¹⁰⁴ в Москві питання їхньої репатріації буде скоро і корисно для них вирішене. Зрештою рух у нас не припиняється. Кожного тижня майже все хтось виїжджає. Події в Польщі та Угорщині пригамували, але на наше щастя не припинили зовсім виїздів, хоч є деякі тривожні сигнали.

Від Стефи одержав я дві картки, остання з другої половини серпня. Жду і від Вас доброї вістки, що й Ваші справи налагоджуються, а впершу чергу повідомлення про добре здоров'я Славка.

Щиро Вас здоровлю

Михайло

№ 16

18 грудня 1956 р., Потъма

Дорогі!

Сьогодні одержав я Вашу посилку газет з 11-го грудня. Дуже дякую за пам'ять. Сам я переживаю чергове розчарування. Мені відмовили дозволу на репатріацію і запропонували виходити на свободу тут на території СРСР. Я відмовився від того і вислав заявки в цій справі до Міністра Внутрішніх Справ і до Президії Верховної Ради СРСР, в яких я пишу: 1) на основі Указу Верховної Ради СРСР з 14 вересня 1956 р. я маю право виїхати там, де я проживав до арештування; 2) що у Відні, де мене арештовано, осталася моя дружина; 3) що там я маю засоби для життя, чого

¹⁰² Див. прим. до листа № 12.

¹⁰³ Наклович Сергій — український громадський діяч у Відні, теж був викрадений з радянської окупаційної зони СМЕРШем. Останній кошовий таємної Віденської «Січі» (1945—1947). З його слів, особисто спалив її архів у подвір'ї церкви Св. Варвари у Відні (Про це він розповідав Г. Сварник під час її перебування у Відні у 1992 р.).

¹⁰⁴ Гомулка Владислав (1905—1982) — польський партійний і державний діяч, в 1943—1948 рр. генеральний секретар ЦК Польської робітничої партії, в 1956—1970 рр. — Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП).

не маю тут; 4) що мені 62 роки і я не можу фізичною тут працею заробляти на прожиток; 5) що Радянський Уряд завжди обстоював принципи добровільності і гуманності при вирішуванні питання переміщених осіб та воєнних втікачів, а відмова дозволу на виїзд і примусове оставлювання на території СРСР нарушає ті два принципи.

Тепер треба ждати на відповідь. Ви добре уявляєте собі, в якому я настрої. Поляки виїхали вчора.

Ще раз дякую за бандероль і прошу не забувати і набудуче.

Щиро Вас здоровлю

Михайло

№ 17

27 грудня 1956 р., Потьма

Дорогі!

Дуже дякую Вам за листа з 17 грудня. Це, що деякі жінки все ще цікавляться мною, не було для мене несподіванкою, бо вони й тут мене турбували ще в перших днях грудня. Це, звичайно, погіршує мої шанси на шкоре поладнання з мою жінкою, але немає вже на це ради. Мабуть, до смерті треба буде мені розплачуватися за старі «гріхи».

Щодо моїх планів, то я вже Вам писав, що мені запропоновано переїхати в який небудь дрогобицький чи інший карагандинський район. Я відмовився від того добродійства. В цій справі я написав у всі можливі інстанції заявки, в яких ще раз прошу дати мені можливість всетаки вернути до моєї жінки, де я проживав до 1947 року. Тепер чекаю на відповідь.

Дуже жалко проф. Зарицького¹⁰⁵, цеї на рідкість талановитої і симпатичної людини. Як здоров'я проф. Івана¹⁰⁶? При нагоді прошу передати йому привітання, якщо він у Львові, а Ви його випадково зустрінете.

¹⁰⁵ Зарицький Мирон (1889—1961) — математик, професор Львівського державного університету, дійсний член НТШ, батько визначної діячки ОУН та УПА Катерини Зарицької. З 1939 р. працював у Львівському університеті, в 1946 р. отримав вчений ступінь кандидата фізико-математичних наук. Роботу у Львівському університеті поєднував з читанням лекцій у Львівському політехнічному інституті та в Ужгородському університеті. Виховував сина Катерини Богдана Сороку, народженого у тюрмі.

¹⁰⁶ Тут і далі йдеться про Івана Петровича Крип'якевича. Матчак називає його «І. П.», «Ів. Пет.», «проф. Іван», «проф. Петрович».

Від кількох днів у нас тут сильні морози, але тихо, без вітру, і тому самі морози не так дошкульні.

Бібліотека тут куди слабша, ніж ця там, де я був ранше. Читаю тепер Майн-Ріда. Центральні газети приходять, хоч не зовсім акуратно. Поза всім скука і ще раз скука.

Дякую за пам'ять та щиро здоровлю Михайло

№ 18

1 січня 1957 р., Потьма

Дорогі!

З нагоди Нового Року бажаю Вам всього доброго, а передовсім крепкого здоров'я!

З глибокою пошаною Михайло

№ 19

10 січня 1957 р., Потьма

10.I.1957

Дорогі!

Дуже дякую за бандероль з 4 січня з грудневими газетами.

Марійка¹⁰⁷ написала мені сердечного листа, в якому між іншим пише, що при кінці грудня буде у Львові. Напевно Ви з нею вже бачилися.

Коло мене поки що все постарому. Живемо надіями на скору й гарну весну.

Щиро здоровлю Михайло

№ 20

19 січня 1957 р., Потьма

Дорогі!

Дуже дякую вам за листа з 7 січня, в якому Ви так щиро та дотепно вирахували всі мої, зрештою загально відомі, симпатії у жіночому світі. Моя дружина звичайно про все це може і знала, але напевно надіялася на «передавлення» і не сподівалася, що ці мої симпатії так довго будуть про мене пам'ятати і згадувати. Шкода, що не зможу дати її прочитати Вашого листа, але я не збираю архівів, абсолютно ніяких.

¹⁰⁷ Йдеться про Марію Фуртак-Деркач.

Очевидно, незнаючи обставин, важко зрозуміти, чому Ромко¹⁰⁸ все ще в таборі. Болюче стає, коли довідуємося про щораз то нові втрати з круга близьких знакомих.

Дуже радію вісткою про поправу в проф. Зарицького та про добре здоров'я Івана.

В мене покищо все по-старому. Я відстоюю і далі моє право на репатріацію, понаписував у різні установи і тепер вже приходить терпеливо чекати відповідей. А за десять років чого а чого, але чекати ми навчилися.

Мої друзя і співльокатори, поляки, виїхали, і я вже від одного з них одержав листа з Варшави. Виїхав також Гр[еков] до Відня, але ще не маю від него вістки, як він доїхав. Поляки пишуть, що земляки в перехідному таборі в Бялій-Подляській сприйняли їх «bardzo troskliwie i serdecznie»¹⁰⁹ і через день розіслали їх додів.

Дуже дякую за газети, які ми тут прочитуємо дуже докладно. Прошу не забувати і на будуче.

Щиро здоровлю

Михайло

№ 21

30 січня 1957 р., Потьма

Дорогі!

Дуже дякую за бандероль з січневими газетами. Зокрема цікаве «Наше слово». Вже давніше чув, що виходить така газета, але ще досі її не бачив.

Вчора одержав я також бандероль з новими журналами з Варшави, а саме перші січневі числа «Prostu», «Nowa Kultura», «Kierunki». Широка, всестороння дискусія там продовжується. З великим здивованням читаю про нову хвилю гострого антисемітизму, наслідком чого кількадесят (!) тисяч євреїв збираються покидати Польщу. Nowa Kultura просто пише о «самоліквідації» єврейської спільноти в Польщі. Дивні діла Твої, Господе! Невже поляки нічого не навчилися? Невже жажлива практика гітлеризму так скоро забулася?

В мене поки що все по-старому. Ще раз дякую за газети.

Щиро здоровлю

Михайло

¹⁰⁸ Йдеться про Романа Дашкевича.

¹⁰⁹ Дуже турботливо й сердечно (пол.)

№ 22

21 лютого 1957 р., Потьма

Дорогі!

Дуже дякую вам за бандероль з «Львовской Правдой» і «Вільною Україною», вислану Вами 16 лютого. Звичайно прочитати я ще всіх газет не встиг, але переглянув і бачу дуже багато цікавих матеріалів і статей.

В мене поки що все по-старому. Чекаємо.

Ще раз дякую і щиро здоровлю

Михайло

№ 23

23 лютого 1957 р., Потьма

Дорогі!

Ваш лист прийшов на один день пізніше ніж бандероль. Я давно хотів спитати Вас про Марію Миронівну¹¹⁰ і тепер довідуюся, що вона поїхала в Караганду. Чи випадково нечули Ви про її брата Олександра¹¹¹. Він був зі мною довго в Спаську, потім переїхав у Темер-Тау, а пізніше мій зв'язок з ним порвався. По-моєму він після 17-го вересня 1955 року повинен був переїхати в Станислав, де жила його молодша сестра, бо зі своєю дружиною, яка проживала в Зимній Воді, він щото довго неміг налагодити зв'язку.

Марія Дем'янівна¹¹² звичайно, як завжди, має клопоти. Чого це вона задумала переїхати у Львів, мабуть, з родинних міркувань? У Києві в неї була й робота по-душі і заробіток не малий. Ну, але її видніше.

Міхель¹¹³ це вже справжній спеціаліст. Все в нього добре вироблене, усталене — і форма і стиль. Ну, звичайно, професор. Але в мене часом таке враження, що часто проти своєї волі він робить декому непотрібну рекламу.

Цікаво і несподівано повернулася справа нового Карного Кодексу.

Змістова, продумана промова Семена Васильовича¹¹⁴ в дискусії по цьому питанні в Верховній Раді — зрештою, як і інші промови — не виявляє причини зміни напрямку в цій справі.

¹¹⁰ Про кого саме йдеться, встановити не вдалося.

¹¹¹ Особа не встановлена.

¹¹² Йдеться про Марію Деркач.

¹¹³ Рудницький Михайло (Міхель) — тут натяк на походження Рудницького, мама якого Іда Шпигель була вихрещеною єврейкою.

¹¹⁴ Йдеться про Семена Стефанюка. Див. прим. до листа № 3.

В мене все по-давньому. Звичайно, Стефі важко зрозуміти моє положення. У них там спосіб думання дещо інший. До моєї сестри Романки¹¹⁵ напишу при першій можливості.

Ще раз дякую за газети та щиро здоровлю

Михайло

№ 24

27 березня 1957 р., Потьма

Дорогі!

Вашого листа з 14 березня одержав я вже перед кількома днями і дуже прошу вибачити мені, що так запізнююся з відповіддю. Але буває так, що така «хандра» знаходить на людину, що важко її навіть кілька рядків написати.

Дуже дякую за Карагандійську адресу.

Питаєте, що поробляє мій приятель Кереселідзе. Отже, він був разом зі мною і разом зі мною об'явлено йому звільнення. Формально він людина без громадянства. По звільненні дороги наші розійшлися. Я переїхав на Репатріаційний пункт, а він рішався освободитися і вже як звільнений добиватися дозволу виїхати у Францію, де живуть його батьки. Він поїхав в околицю Москви, деякий час жив у містечку Можайську, а потім кілька разів приходилося йому міняти місце побуту, поки з трудом добився дозволу на побут в гор. Калинин, де живе й досі.

Він має в Грузії багато родичів, які допомагають йому, і це дає йому можливість і їздити і жити. Щойно перед двома тижнями він одержав паспорт «для осіб без громадянства» і тепер зложив прохання о дозвіл на виїзд. Пише мені, що прийдеться йому ждати біля двох місяців. Но але, як знаєте, він молодий і грошовитий. Він часто їздить з Калиніна в Москву до ОВІР-у (Отдел Виз и Рее-страций), щоб довідуватися про це, як стоять його справи і щоб прискорити полагодження.

Тут у нас ще зима. Снігу далеко більше, ніж було в грудні та січні. Але бувають дуже гарні дні, так що весна незагорами.

Щиро здоровлю Вас

Михайло

¹¹⁵ Йдеться про Розалію Матчак, сестру М. Матчака.

№ 25

28 березня 1957 р., Потьма

Дорогі!

Дуже дякую за бандероль з 22 березня. Перед двома днями вислав я Вам листа. Сподіваюся, що Ви вже його одержали.

Щиро здоровлю

Михайло

28. III. 1957

№ 26

28 квітня 1957 р., Потьма

Дорогі!

Дуже прошу поки що не посилати мені бандеролів з газетами. Я звичайно цікавився ними, але деякі мої приятелі зацікавилися ними чи не більше ніж я. Хай отже і передплачують це, що їх цікавить.

Коло мене все по-давньому.

Щиро здоровлю

М

№ 27

14 травня 1957 р., Потьма

Дорогі!

Сьогодні одержав я вашу бандероль з 7 травня. Дуже дякую за неї, але дальших прошу не посилати. Здоров'я в мене погане, загальний стан не покращав, як Ви надіялися, але навпаки погіршився. Прошу не гудити мене, що я при такому настрою Вам не пишу.

Щиро Вас здоровлю!

Михайло

№ 28

21 травня 1957 р., Потьма

Мої дорогі!

Самі Ви добре знаєте, що це значить вісім місяців ждати. Коли я тут приїхав, нас було тут біля півтораєста осіб. Осталось точно десять. Прочі виїхали меншими чи більшими групами. Перед тижнем поїхала група румунів і з ними один українець, Фурман Юрій¹¹⁶, молодий студент хімії, так що українців осталося нас тільки двоїх — Наклович Сергей і я — і обидва ждемо на поворот

¹¹⁶ Особу встановити не вдалося.

у Відень. Треба радуватися, коли від'їздять приятелі, та знова дуже прикро, коли сам постійно лишаєшся.

Передумав я вже всі можливості, і тепер вже нічого нового і на думку не приходить: куди писати, до кого звертатися? Просто не збагнеш, яка тут діє машина та як вона діє?

Я знаю, що у вас напевно своїх турбот не мало, а тут я Вам зі своїми докучаю. Та це тільки, щоб Ви знали, які в мене настрої та дуже не гудили, що Вам не пишу часто.

Марія¹¹⁷ прислала мені п'ятий та четвертий томи Творів Лесі Українки. В п'ятому надрукована дуже цікава переписка Лесі. Я потвердив Марії одержання цих обох томів короткими, чисто формальними картками і більше не пишу до неї; боюся, щоб вона не мала якихось клопотів родинних із за переписки зі мною.

Стефа пише досить часто. Турбується і старається зробити все можливе, щоб мені допомогти.

Вашу адресу я пам'ятаю, так що звичайно не в кожному письмі треба її повторяти.

Я знов пішов на роботу. Минулого року працював на заготовці торфу та на будові, а тепер в огородники записався. Читати маю доволі!

Щиро Вас здоровлю

Михайло

№ 29

28 травня 1957 р., Потьма

Мої дорогі!

Пересилаю Вам для інформації відпис мого письма в МВД. Мені було б цікаво запитати когось, хто добре знає радянську адміністраційну і партійну машину, до кого саме було б доцільно звернутися мені в цій моїй справі. Може у Вас буде колись нагода спитати когось усвідомленого, то я бувби дуже зобов'язаний за таку інформацію. Але це не так уже спішна тепер справа, і якщо б Ви мали сумнів у доцільності того запиту, або могли мати яку-небудь невігоду з цього приводу, то прошу не турбуватися, а просто спалити всю цю писанину.

¹¹⁷ Йдеться про Марію Деркач.

Сьогодні минає вже вісім місяців від дня мого переїзду в Потьму і все у мене по-давньому. З роботою моєю нічого не вийшло. Нездужаю вже робити цілий робочий день і виповняти норму, хоч минулого року ще справлявся.

Прошу Вас потвердити окремою карточкою одержання цього листа.

Щиро здоровлю Вас

Михайло

Копія листа М. Матчака до МВД ССРСР

Министерство Внутренних Дел ССРСР
Тюремный Отдел
От Матчака Михаила
Репатриационный пункт
Мордовская АССР, ст. Потьма 2, п. я. 144
Заявление

Я был арестован органами МГБ ССРСР 27 февраля 1947 в гор. Вене (Австрия), где я проживал с моей женой. Перевезен 5 марта 1947 г. в Киев, я был на основании Постановления Особого Совещания при МГБ ССРСР от 26 мая 1948 г. заключен в Исправительно-Трудовой Лагерь МВД ССРСР.

На основании Указа Верховного Совета ССРСР от 14 сентября 1956 года я был 25 сентября 1956 г. освобожден из лагеря и направлен на Репатриационный Пункт на ст. Потьма для дальнейшей репатриации в Австрию по месту жительства моему до ареста и по настоящему месту жительства моей жены.

8 декабря 1956 года Администрация Репатриационного Пункта объявила мне, что Тюремный Отдел МВД ССРСР отказывает мне в репатриации в Австрию и предлагает освободить меня оставляя на территории ССРСР.

Считаю это указание Тюремного Отдела незаконным по таким причинам:

1. Я жил до ареста в Австрии.
2. Я не был и не являюсь гражданином ССРСР. В постановлении Особого Совещания при МГБ ССРСР, на основании которого я содержался в лагере, уточнено, что я несоветский подданный.
3. Все время пребывания в лагерях я состоял на учете как иноподданный. № моего Личного дела в Лагере: Ин:-540.

4. Освобожден я из лагеря как иноподданный на основании специального Указа Президиума Верховного Совета СССР от 14 сентября 1956 года.

5. При освобождении мне было объявлено, что имею право на репатриацию в Австрию по моему местожительству до ареста и по настоящему местожительству моей жены, с которой имею постоянную переписку, которая ожидает меня и где у меня имеются средства для существования.

6. После моего освобождения я был даже без моей дальнейшей просьбы направлен на Репатриационный Пункт для дальнейшей репатриации в Австрию.

7. Австрийское Правительство письмом от 4 мая 1956 г. за № 71.447-12/56 дало свое согласие на мое возвращение в Австрию на постоянное жительство.

8. Министерство Иностранных Дел СССР уведомило Министерство Внутренних Дел СССР о получении согласия Австрийского Правительства на мое возвращение в Австрию и просило учесть это при моем освобождении, что и нашло свое первое выражение в освобождении меня как иноподданного по Указу Президиума Верховного Совета СССР от 14 сентября 1956 г. и в направлении меня после освобождения на Репатриационный Пункт для дальнейшей репатриации в Австрию.

9. Советское Правительство всегда защищало принцип добровольности и гуманности при решении вопроса перемещенных лиц и военных беженцев. Советское Правительство стоит за решение вопроса этих лиц с учетом их личных интересов.

10. Я постоянно просил и прошу репатриировать меня в Австрию, где я проживал до моего ареста и где осталась моя жена, с которой имею переписку и которая ожидает меня.

В Вене имеются у меня средства для существования, каких не имею в СССР.

11. Принудительное задержание меня после освобождения на территории СССР противоречит принципу добровольности и принципу гуманности, разделяя меня насильственно от моей жены и нарушает мои интересы, принуждая меня оставаться в СССР на положении лишенца, без прав и без средств для существования.

12. Мне 63-й год и по возрасту и по категории физического состояния я инвалид и своим трудом я обеспечить себя не могу. В Вене я имею средства для существования.

13. Решение Тюремного Отдела противоречит Указу Президиума Верховного Совета СССР от 14 сентября 1956 г., согласно которого я имею право на репатриацию по моему местожительству до ареста и по настоящему местожительству моей жены.

14. Принудительное задержание меня после освобождения на территории СССР — это новое для меня наказание без преступления и без суда.

15. Задержание меня как несоветского гражданина против моего желания в СССР противоречит Декларации ООН о правах человека, одним с инициаторов которой было Правительство СССР.

16. Правительство СССР освободило из лагерей и репатриировало за границу в разные государства тысячи людей, как подданных этих государств, так и лиц без гражданства.

17. После моего возвращения в Австрию я не намерен и не буду участвовать в каких бы то ни было действиях, направленных против СССР.

Учитывая вышеизложенное прошу Тюремный Отдел МВД СССР пересмотреть свое решение и дать указание оформить и ускорить мою репатриацию в Австрию.

Михаил Матчак

№ 30

23 червня 1957 р., Потьма

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже дякую за Вашого листа з 10 червня. Попередню картку я також одержав. Я написав довгого листа Генкові¹¹⁸. Двом іншим друзям я написав вже давніше і жду тепер відповіді. Знакомих в М[оскві] на жаль немаю.

Співчуваю Марії¹¹⁹. Вона майже постійно в турботах, хоч по її останньому листі було в мене таке вражіння, що під сучасну

¹¹⁸ Особу встановити не вдалося.

¹¹⁹ Правдоподібно, йдеться про спільну знайому Марію Ясеницьку (1909–1993) — лікаря-педіатра, асистента кафедри фізіології Львівського медичного інституту, члена Українського Червоного Хреста, в'язня Берези Картузької і концтабору Песчлаг.

пору життя в неї наладалося. Тяжка хвороба Пилипа¹²⁰ прийшла очевидно несподівано. При нагоді прошу передати її щирий привіт і щераз подякувати за два томи збірного видання Творів Лесі Українки. Дуже гарне видання.

Сам я тепер у свобідному часі перечитую щераз Джека Лондона. Потроха дещо працюю.

Від Стефи перед кількома днями дві карточки з січня місяця. Очевидно, це не вина почти, що картки йшли так поволі.

В мене поки що все по-давньому.

Щиро здоровлю Вас і Славка.

М

№ 31

12 вересня 1957 р., (Потьма)

Мої Дорогі!

Давненько вже неписав я до Вас. Все ждав, щоб Ви вернули з прогулянки на Говерлю.

Коло мене поки що все по-давньому, але з дня на день треба чекати бурі. Місцева адміністрація табору на днях ще раз запропонувала нам роз'їхатися по СРСР або проситися у Дім Інвалідів. Ми відмовилися від цього і другого. Нам пригрозили, що нас перестануть харчувати і викинуть на вулицю, хоч неповний місяць тому назад той же підполковник заявив нам: «Не турбуйтеся! Чекайте! Скоро поїдете до своїх родин. Був представник із Москви і обіцяв прискорити діло».

Всіх нас таких тут тільки шість осіб — 3 із Австрії і 3 із Західної Німеччини. Всі інваліди, яким нікуди їхати в СРСР, а на склад у Дім Інвалідів не хочуть їти, поки в Австрії зглядно Німеччині є у них родини і средства для прожитку.

На всі наші жалоби і заяви Центральні власті — Президія Верховної Ради, Міністерства, Генеральний Прокурор та ЦК

¹²⁰ Держак Пилип Максимович (1893—1957) — мовознавець-лексикограф. Під час Першої світової війни служив у Легіоні УСС. Потрапивши в російський полон, перебував у Самарі. Брав участь у листопадових боях за Львів та в українсько-польській війні в 1918 р., був важко поранений і вижив після ампутації ноги в польському таборі завдяки догляду своєї майбутньої дружини Марії Фуртак (згодом відомого науковця). У 1920—1921 рр. студіював германістику в університетах Відня. У 1923 р. одружився у Празі з Марією Дем'янівною Фуртак. Автор кількох словників. Від 1944 р. працював у Львівському відділенні Інституту мовознавства АН УРСР. Помер у Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

КПРС — не дали дотепер відповіді. А місцева адміністрація табору, — як попаде, — одного дня обіцяє, що скоро поїдемо до своїх родин, а другого погрожує репресіями.

Створився блудний круг, з якого вийти важко.

Від Австрійського Посольства в Москві одержав я на днях письмо з 23-го серпня ц. р., в якому переслано мені посвідку, що Австрійський Уряд дав мені дозвіл на в'їзд в Австрію. В письмі посольство пише: «Wir haben das sowjetische Ministerium des DuЯeren bereits mehrmals auf ihren Fall hingewiesen»¹²¹ — Но остаточної відповіді досі немає.

З газет довідуюся, що в Москву приїхала як туристка Елеонора Рузвельт. Мені здається, що вона є Головою Комітету Оборони Прав Людини при ООН і в цьому характері має оправдане відношення до таких справ, як наша. Дехто з нас тут збирається до неї написати.

Як провели Ви свою туристичну прогулянку? Яку мали погоду?

Тут у нас вже зовсім осіння погода. Помідори купуємо по 2 крб, а яблука по 6-7 крб за кілограм. Думаю, що у Вас не дешевше.

Прошу при нагоді передати привітання Проф. Петровичу та Орисі.

Щиро Вас здоровлю

Михайло

№ 32

19 вересня 1957 р., Потьма

Вельмишановна Олено Івановна!

Сьогодні одержав я Вашу картку з 13 вересня ц. р. Перед кількома днями вислав я Вам короткого листа про це, як стоять мої діла. В добавок хочу сьогодні написати тільки це, що як тепер виявляється всі наші жалоби і заяви, вислані офіційною дорогою через Спецчасть, Адміністрація направляла в Тюремний Відділ МВД, який їх даліше по адресам не вислав і або повертав, або підшивав до актів Справи. Таким чином створився зачарований круг: Тюремний Відділ МВД протизаконно задержує нашу репатріацію. Ми жалуємося вищестоячим органам державної влади на це неза-

¹²¹ Ми вже багато разів зверталися до радянського Міністерства закордонних справ у Вашій справі (нім.).

конне рішення. Але всі наші жалоби і заяви направляються в той же Тюремний Відділ, який видав незаконне розпорядження, і він сам розбирає і рішає жалоби на себе самого, хоч це явно порушує соціалістичну законність і обов'язуючу всюди засаду: *Nemo iudex in causa sua*¹²². Як вийти з того зачарованого круга, тяжко придумати.

Хочу написати котромусь зі знайомих мені депутатів у Верховну Раду, може котрийсь з них передавби одну жалобу в Канцелярію Президію Верховної Ради, а другу в Секретаріят ЦК КПСС. Може, окружною дорогою дійде жалоба по своїй адресі.

Як провели Ви літній відпочинок? Чи були в Карпатах? Може, Славко зустрів там Івася Рахівського¹²³, якому всетаки вдалося поступити в Медінститут.

З нашого сусідства почали невеликими групами від'їжджати домів поляки. Поки що від'їхали група жінок і група чоловіків.

От і всі новості! На яку роботу пішов Славко?

Щиро Вас здоровлю

Михайло

№ 33

10 жовтня 1957 р., Потьма

Вельмишановна Олено Івановна!

Жаль, що не мали Ви нагоди побувати літом в околицях Говерлі. Радію, що Славко здоров і працює. Думаю, що робота йому по-душі.

Дякую Вам, що дали Олі¹²⁴ прочитати мої листи. Тепер вона знає, що я пишу до Вас тай Стефі перекаже. Прошу при нагоді переказати її, щоби вона поки що покинула всі плани поїздки на побачення. В тому відношенні положення точно таке у мене, як було рік тому назад. Побачення відбувається у кімнаті побачень при вартівні. Треба наперед написати заявку і просити поки освободиться кімната, бо визначений графік часто порушується. Готе-

¹²² *Немає судді у власній справі (лат.).*

¹²³ *Йдеться про Івана Коршинського — лікаря, який разом з Матчаком і Дашкевичем відбував термін у таборі в Спаську. Після повернення на Закарпаття одружився з Монцікою (угоркою за національністю), згодом працював хірургом в Ужгороді. Завжди був і залишився українським патріотом. Написав спогади про спільне перебування в таборах з Я. Дашкевичем.*

¹²⁴ *Йдеться про Ольгу Савицьку. Див. прим. 29.*

лю в посольку нема і ждати приходиться на станції. Як правило, дають побачення тільки жінці, чи чоловікові, батькам і дітям. Чи дадуть сестрі жінки — незнаю. При тому якщо й дадуть одноразово на кілька годин, то чи можна при такій ситуації ризикувати таку далеку їзду? Це одно. Але є ще причини іншого рода, які кажуть відмовитися від побачення під теперішню пору. Про це, щоб я міг поїхати на побачення на кілька днів до Олі, на жаль, не може бути й бесіди. Звільнення, воля — все це теорія. А на ділі обставини такі, що деколи про Спасск згадуєш добрим словом. Все це робить всі думки про побачення, хоч як його і бажається після 14-тилітної розлуки, поки що нереальними мріями.

Недавно адміністрація перевела нас з дещо кращого пайка, яким ми користувалися на загально-таборове харчування з сусідньої таборової зони. Це один з дальших, мабуть, засобів натиску на нас через погіршення побутових умовин. Але це загальне харчування зовсім можливе і ця репресія великого вражіння не зробила. Тільки Олі про це не розказуйте, а то вона подумас, що треба мені посилати харчові посилки, а цього рішучо я не бажаю, бо це зовсім мені непотрібно.

В найближчих днях пішлю Вам два мої короткі оповідання¹²⁵. Прошу їх прочитати, виправити, — на всі зроблені зміни згори погоджуюся — якщо буде потрібно, то прошу переписати і передати через знайомих в редакції. Може, хоч тим разом в редакціях поставляться до них прихильніше.

В нас тут почалася погана осінь. Дощ, холодні вітри, треба кожного дня сподіватися снігу. Добре, що я задержав кожушину, — яку весною хотів уже продати — та вальонки і чоботи. Сьогодні приготували замазку до вікон. Завтра приведемо їх до порядку і вставимо другі вікна. Такими дрібними господарськими турботами та читанням заповняємо короткі дні та довгі вечорі.

Я, мабуть, не писав Вам ще про це, що на тутешньому загальному кладбищі є могила о. Горчинського¹²⁶. Могила упорядкована і

¹²⁵ Текстів оповідань М. Матчака не виявлено.

¹²⁶ Горчинський Омелян (1888—1954) — священник УГКЦ. Свою душпастирську діяльність провадив у Духовній семінарії у Львові, був її віце-ректором. Внаслідок проведеної 11 квітня 1945 р. органами НКВД спецоперації був заарештований і вивезений до Комі АССР (Воркута). Помер 27 липня 1954 р., похований на ст. Потьма.

з хрестом та написом. Так розповідали мені ці, що її бачили. Він помер у місцевому домі Інвалідів.

Дуже дякую за привітання від знайомих і їх прощу здоровити. Щиро Вас здоровлю і бажаю всього добра Вам та Славкові.

Михайло

Скарга М. Матчака до Президії ЦК КПРС

20 жовтня 1957 р., Потьма

Президиум ЦК КПСС гор. Москва
от Матчака Михаила
ст. Потьма II, п. я. 144, Мордовская АССР
Жалоба

Я был арестован 27 февраля 1947 г. в Вене (Австрия) органами МГБ СССР и постановлением Особого Совецания при МГБ СССР от 20 мая 1948 года осужден на содержание в Исправительно-Трудовом Лагере сроком на 25 лет за службу в противосоветских воинских частях во время гражданской войны на Украине, за политическую деятельность как один с руководителей Украинской Социалистической Радикальной Партии в Польше до сентября 1939 года и за сотрудничество в «Украинском Издательстве» во время немецкой оккупации во Львове и Кракове.

Отбыл я около 10 лет наказания и 25 сентября 1956 г. на основании Указа Президиума Верховного Совета СССР я был как иноподданный досрочно освобожден и направлен на Репатриационный Пункт на ст. Потьма II (Мордовская АССР) для дальнейшей репатриации в Австрию по моему местожительству до ареста.

В постановлении Особого Совецания при МГБ СССР, на основании которого я содержался в Лагерях, уточнено, что я несоветский гражданин. Все время пребывания в лагерях я состоял на учете как иноподданный. № моего личного дела в лагере ИН-540. Я родился 28 февраля 1895 г. в Галиции и до 1918 г. был гражданином Австрии, а с 1920 по 1939 г. (по 17.IX.1939) я был гражданином Польши. В Австрии до ареста я проживал с женой как военные беженцы, формально без гражданства.

При освобождении мне было объявлено, что имею право выезда в Австрию, где я проживал до ареста и где осталася моя жена, с которой имею постоянную почтовую переписку и где у меня имеются средства для существования.

Австрийское правительство письмом от 4 мая 1956 г. № 71.447-12/56 дало свое согласие на мое возвращение в Австрию на постоянное жительство. Австрийское Посольство в СССР письмом от 23 августа 1957 г. № 2368 снова подтвердило свое согласие выдать мне визу на въезд в Австрию.

Министерство Иностранных Дел СССР уведомило МВД СССР о согласии Австрийского Правительства на мое возвращение в Австрию и просило учесть это при моем освобождении.

Прошло более года с момента моего юридического освобождения на основании решения верховной власти СССР, но я все еще нахожусь на Репатриационном Пункте и не получаю разрешения на выезд из СССР в Австрию.

Администрация Репатриационного Пункта, ссылаясь на указание Тюремного Отдела МВД СССР, предложила мне освобождение с оставлением на территории СССР без права выезда в Австрию, не объявляя даже мне оснований этого решения.

Это решение Тюремного Отдела МВД является незаконным и негуманным. Оно противоречит указу Президиума Верховного Совета СССР от 14 сентября 1956 года. Оно противоречит многократным заявлениям Советского Правительства, которое стоит за решение вопроса военных беженцев согласно принципам добровольности и гуманности.

Я всегда просил репатриировать меня в Австрию, где я жил до ареста, где осталась моя жена и где у меня есть средства для существования.

По возрасту и по категории физического состояния я инвалид, — мне 63ий год — и собственным трудом я себя обеспечить не могу, а средств для существования в СССР не имею.

Принудительное задержание меня на территории СССР после освобождения из ИТЛ является для меня новым, уже пожизненным наказанием без вины и суда и нарушает основной принцип уголовного законодательства СССР: что нет наказания без преступления и вины.

Я был уже раз осужден за мою противосоветскую деятельность до моего ареста. Отбыл 10 лет наказания в ИТЛ. Был досрочно освобожден по Указу Верховной Власти Советского Государства, а органы МВД СССР снова тепер меня наказывают, не

предъявляя даже обвинения и без какого то не былоб суда. Мне даже не объявляют, за что меня наказывают.

Я жаловался на незаконное указание Тюремного Отдела МВД СССР, на негуманность его указания, но все мои жалобы направляются в тотже Тюремный Отдел МВД для проверки и решения по существу в нарушение основной засады законности: *Nemo iudex in causa sua*. Я не получил ответа ни на одну с моих жалоб.

Обращаюся поэтому к Президии ЦК КПСС как руководящему и контрольному органу с просьбой в имя гуманности дать компетентным органам указание ускорить мою репатриацию в Австрию и выдать мне разрешение на выезд из СССР.

ст. Потьма 2 п. я. 144

20 октября 1957 р.

М. Матчак

№ 34

30 жовтня 1957 р.,(Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже дякую за листа з 21 жовтня і за добрі вістки. Чи в оповіданнях Федьковича Ви ненаходили чого непотрібного чи такого, що треба було змінити чи виправити? Літературна редакція буває потрібна.

Ніяких посвідок на забрані в мене годинники (ручний і кишеньковий), доляри, золоті монети, банкову книжку і інші цінності в мене не збереглося, бо мені їх і не видали.

В постанові ОСО було виразно написано, що всі цінності і предмети, забрані в мене, конфіскується.

В теперішній мойй обстановці мені рішучо непотрібні такі речі як зол[отий] годинник. Я що правда десять років жив у злагоді з «блатними». Але це саме може тому, що немав таких цінностей, на які вони моглиб полакомитися. Децто забрали вони в мене в вагоні зак по дорозі з московської пересилки в Карабас і на Карабасівській пересилці — чоботи, капелюх, шаль та інші дрібниці. А тепер «ходики» висять в коридорі, а зрештою радіо-репродуктори досить часто подають точний час. Я Вас дуже прошу при нагоді освідомити Олю, щоб вона не посилала мені нічого без моєї виразної просьби. Вона може незовсім вчувається в мою обстановку? Славко знає, як я ходив одітий в таборі навіть тоді,

коли на положенні «придурка»¹²⁷ може й мав деякі можливості. Мені зовсім непотрібно збільшувати мій мішок, а продавати речі я тут нето що відучився, але просто немає нагоди, бо товариство здебільша непрацює і безгрішне. Мені безсумнівно потрібні посилки з Відня, Мюнхена чи іншої Женеви. Але постійні і систематичні посилки зі Львова «нежелательные».

Пише мені Оля, що вона писала в різні установи письма в моїй справі. Ніяк не можу догадатися, хто їй порадив це зробити, що саме вона писала і в якому характері — як хто?

Неприємно здивувала мене вістка про женитьбу Івана¹²⁸. Він був дуже симпатичний і просто жаль його втрачати. А своєю женьитьбою він перейшов в інший національний табір, все одно якби він тепер недеклямував і необманював себе.

Книжок і газет є тут доволі. На днях одержав я від одного друга з Варшави бандероль з журналами і газетами. Дуже дякую за Ваше бажання. Але покищо прошу нічого не посилати.

Ще раз щиро дякую за Ваші послуги. Ваш почерк письма я вже добре знаю і пізнаю письма з першого рядка навіть без підпису.

Бажаю вам всього доброго, щиро здоровлю Вас і Славка

Михайло

№ 35

25 листопада 1957 р.,(Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже дякую Вам за бажання. В нас тут почалася уже справжня зима. Багато снігу, але морози поки що не великі. Зі старих часів у мене збереглися й вальонки і добрий бушлат та кожушина, хоч і латана, але все-таки є. Та не люблю я зими, хоч і стараюся не піддаватися їй і щоденно відробити своїх дві тисячі кроків. Живу тепер у малій кімнаті (2.80 м x 3.60 м). Зі мною двох товаришів по нещастю: Наклович Сергій, абсолювент юридичного факультету, якого батько Ромуальд і брати живуть у Відні (XVIII, Hockegasse 28) і Аверкиєв Алексей Алексеевич,

¹²⁷ Категорія ув'язнених в таборах, яким вдавалося влаштуватися на легку роботу (Див. дет.: Солженицын А. Архипелаг ГУЛаг. Том 2. Глава 9. Париж: YMCA-PRESS, 1973. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lib.ru/PROZA/SOLZHENICYN/gulag2.txt>.

¹²⁸ Очевидно, йдеться про Івана Коршинського.

русский, торговець (?)¹²⁹, якого жінка Гізеля живе також у Відні (XIII, Hietzinger-Hauptstr. 98/14). Ми так обмінялися віденськими адресами, щоб можна було на всякий випадок зв'язатися і довідатися про судьбу кожного з нас. Тому прошу Вас, при нагоді, подати їх до відома Олі.

Крім звичайної роботи «з області домашньої господарки», стараємося щоденно прочитати центральні часописи — «Правду» і «Известия» і деколи і польські газети [«Trybuna Ludu», «Głos Pracy» і «Sztandar Młodych»], які передають нам знайомі з сусідньої польської зони, в якій коло 120 чоловіків також чекає на репатріацію. (Польки зібрані на 14 л/о). Крім того користуємо з бібліотеки 1-ої зони. А я перечитую ще й ще ці декілька англійських книжок, які збереглися у мене. Це більше для того, щоб не забути зовсім того, що колись зналося. Непевність положення не настроює збирати бібліотеку. Свого часу Міхель¹³⁰ передав був мені п'ять англійських «криміналок», та я оставив їх товаришам у Караганді. Напевно в нього найшлося б дещо нового з німецької чи англійської літератури, але не хочу надокучати йому своїми бажаннями.

Оля переслала мені листа Ані¹³¹. Аня неутомима, але вона оптимістка і своїм оптимізмом піддержує і других. В нас тут поки-що все по-давньому, але надії на корисне полагодження нашої справи не гаснуть. На днях прокурор Мордовської АССР на запит одного з товаришів відповів, що питання репатріації рішається. Товариші, які чекають дозволу виїхати в західну Німеччину, сподіються, що скоро успішно закінчуться німецько-радянські переговори в Москві. Одним словом, всі чекають і надіються. Остання міжнародна Конференція Червоного Хреста в Делі прийняла одностайно — отже і голосами делегації СРСР — постанову, що всім родинам, розділеним війною чи політичними конфліктами, повинна бути дана можливість з'єдинитися на основі принципів добровільності і гуманності. Нова надія.

Дякую Вам за Вашу добру волю прислати мені дещо до читання, но я прошу поки що цього не робити. Чи є у Львові книгарня, яка б мала відділ «Книга — Поштою»?

Бажаю Вам і Славкові всього доброго та щиро здоров'я Вас
Михайло

¹²⁹ Знак питання поставлений автором.

¹³⁰ Вочевидь, йдеться про Михайла Рудницького.

¹³¹ Особу встановити не вдалося.

№ 36

1 січня 1958 р., (Потьма)

Всього доброго Вам і Славкові в Новому році бажає
Михайло

№ 37

2 січня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже дякую за листа з 24 грудня. Відповіді на мої заяви, вислані при кінці жовтня, я ще не одержав. Я вже і не дивуюся, бо і на всі мої попередно вислані заяви не одержав я відповіді. Недавно написав я ще письма до Червоного Хреста в Москві і в Женеві з проханням допомогти мені одержати дозвіл на виїзд в Австрію, покликуючися на постанови 19-ої Міжнародної Конференції Товариств «Червоного Хреста» в Делі. Тепер вже важко мені і придумати, кому ще писати.

Моїм двом товаришам об'явили сьогодні, що в п'ятницю від'їжджають через Биково в Австрію, так що з бажаючих виїхати в Австрію тут остаюся я один. Я рішився далі ждати в надії, що все таки побідить право і гуманність. Освободитися на території СРСР і ждати на волі на дозвіл на виїзд неможу, бо не маю средств для життя. Треба, отже, ждати в таборі на «Репатріаційному Пункті».

Прошу передати це Олі і просити її, щоб вона переказала це все Ані¹³² і попередила її, що до неї зайде Наклович і розповість все докладно.

Вас прошу ніяких книжок ні газет мені не посилати. Дрібні видання англійських шкільних лектур мене не цікавлять, бо вони дуже адоптовані. З підручників я бачив тільки один, який мені подобався — А. В. Петрова и С. В. Понтович: Учебник англійського язика для высших учебных заведений заочного обучения, Москва, 1954. І лише того рода підручник з контрольними відповідями на задачі з лекцій мене цікавить. Якщо будуть потрібні мені які книжки то я Вас попрошу вислати їх мені через книгарню «Книга поштою», але тепер покищо прошу нічого не посилати. Не думаю, щоб у Львові можна тепер найти вида-

¹³² Особу встановити не вдалося.

ний в 1954 р. в Москві підручник, а до читання якійсь англійські книжки, обіцяла мені післати Оля в останній карточці. Прошу переказати Олі, що посилки для нас переконтрольовують, як звичайно це робиться в таборі, але дотепер ніяких непорозумінь не було.

Я радий, що Славко здоровий і що працює. Звідкіля Ви берете тепер зимою «бджоляний яд». В нас тут зима покищо не дуже дошкульна. Багато снігу, але морози не сильні. Кланяюся п. Ірені та І. П. Щиро здоровлю Вас і Славка

Михайло

№ 38

27 січня 1958 р., (Потьма)

Шановна Олено Івановна!

Щиро дякую за листа з 19 січня. Моє здоров'я поправляється і я поволе повертаю — як то говорять спортсменці — до повної форми.

Оля найшла і прислала мені на правду дуже добрий — англійсько-польський-німецький підручник, куда кращий ніж цей, що я його називав Вам. Прошу вас більше не шукати для мене підручника, бо він вже тепер мені не потрібний.

Побутова обстановка в мене тепер така, що аж ніяк не настроє до збирання бібліотеки. Оля прислала мені також до читання роман Уельса — Людина невидимка. Дуже цікавий роман.

Від Сергея одержав з Москви дві карточки. Думаю, що він вже дома або в дорозі додів.

Від Стефи одержав я на днях нараз п'ять карток після довгої — більше ніж піврічної перерви. Де вони задержувалися по дорозі, я так і незнаю.

Зима тут в цьому році напрочуд лагідна. Старожили тут давно не пам'ятають такої благодатної погоди.

Я поки що нікуди ще не писав. Просто незнаю ще куда звертатися. Підожду!

Прошу подякувати Ірені і І. П. за привітання і їм від мене кланятися. — Щиро здоровлю Вас і Славка

Мих[айло]

№ 39

16 лютого 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Прошу подякувати від мене Славкові за турботи з ліками для мене. Здоров'я моє поправилося. Закінчив я перший круг з глюкози та В-12 і це останнє добре мені допомгло. Інсулін не принімаю, бо слідів жовтачки аналізи не показують.

В нас покищо все по-давньому. Сергей¹³³ написав картку з Москви, але до дому ще недоїхав, бодай до сьогодні не маємо про це вістки.

Наші тут опікуни підбадьорують нас, що вже скоро наші справи будуть вирішені. Мої товариші ждуть закінчення німецько-радянських переговорів, які проходять у Москві. Поінформовані їхні родичі в листах запевняють їх, що справи їхні на «добрій дорозі». Ждуть весни.

В Вас тепер цікавий передвиборчий настрій. Чи Семена¹³⁴ видвинули в кандидати?

Прошу здоровити знакомих.

Щиро здоровлю Вас і Славка.

Михайло

№ 40

23 березня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже дякую Вам за листа з 9 березня. Радію, що бджілки всетаки Вам допомогли і Ви поправляєтеся після недуги. Цікаво, що наша сучасна медицина часто вдається до прийомів, які знали наші бабки. Я вже давно чув, що від ревматизму помагають удушнення мурашок.

Моя печінка успокоїлася. Стефа також прислала мені через Олю таблетки проти хвороби печінки. Чи Славкові докучає деколи печінка, що він пробує на собі лік на її недугу?

В газетах вичитав я, що друзя Семен та Петро¹³⁵ вибрані у Верховну Раду. Я однак немав ніколи ілюзій щодо їх бажання

¹³³ *Йдеться про Сергія Накловича.*

¹³⁴ *Тут і далі йдеться про Семена Стефаніка.*

¹³⁵ *Йдеться про Петра Козланюка (1904–1965) — українського радянського письменника, літературного критика, громадського діяча, депутата Верховної Ради СРСР 3–5-го скликань.*

та можливості допомогти навіть і тим, які їм колись допомагали. Змінився стиль громадської роботи і взаємовідносини між людьми.

Про виставку О[лени] Кульчицької¹³⁶ читав я в «Известиях», а про її недугу писала мені Оля¹³⁷. Це велике щастя, що вона щасливо перенесла важку недугу. Хай поживе ще кілька років щасливо.

Жалко Омеляна Терлецького¹³⁸, якого я згадую завжди, як дуже симпатичну людину.

Чи Василь¹³⁹ і його дружина¹⁴⁰ зможуть ще де працювати? Коли я бачив його на 7-ому, як він приготував програму на Франківську річницю, то він був ще повний енергії до праці, яку знає і любить. Де працює його брат лікар¹⁴¹?

Що це за Левицький, який виставляє тепер на львівській виставці? Чи може це Мирон Лев[ицький]¹⁴², який працював зі мною у видавництві в 1941/43 р.?

¹³⁶ *Кульчицька Олена (1877—1967) — художниця-графік, викладач. У 1939 р. працювала в етнографічному відділі музею НТШ у Львові. Від 1945 до 1954 року викладала графіку в Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова у Львові, від 1948 р. — професор книжкової графіки, від 1950 р. — член-кореспондент Академії Архитектури. УРСР. У 1967 р. стала лауреатом Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка.*

¹³⁷ *Йдеться про Ольгу Савицьку. Див. прим. 29.*

¹³⁸ *Терлецький Омелян (1873—1958) — галицький педагогічний діяч і історик. В часи Першої світової війни був співробітником Союзу Визволення України у таборах українських полонених у Німеччині. З 1921 р. дійсний член НТШ, гімназійний учитель у Тернополі й Львові, з 1923 р. член Головної управи «Рідної школи», Учительської громади та головного Відділу товариства «Просвіта». Після Другої світової війни працював у Львівському відділенні Інституту історії України АН УРСР та доцентом Львівського університету. Як представник історичної школи М. Грушевського зазнав переслідувань і був усунуений від роботи.*

¹³⁹ *Йдеться про композитора Василя Барвінського.*

¹⁴⁰ *Барвінська Наталія (1886—1965) — піаністка, громадська діячка. Дочка Івана Пулюя.*

¹⁴¹ *Барвінський Олександр (1889—1957) — лікар-фтизіатр, 30 червня 1941 р. входив до складу Державного правління у Львові.*

¹⁴² *Левицький Мирон (псевдонім: LEV, Лев; 1913—1993) — український письменник-прозаїк, маляр, графік. Член Об'єднання українських письменників «Слово». Працював у видавництвах — у «Батьківщині»; у 1938—1939 рр. — у місячнику «Ми і світ». У 1942—1943 рр. працював в Українському видавництві (разом з М. Матчаком), викладав в Львівській мистецько-промисловій школі. У 1943—1944 рр. — військовий кореспондент газети «До перемоги» дивізії «Галичина». У 1945—1946 рр. викладав у Інсбруку (Австрія). У 1949 р. емігрував до Канади: у Вінніпезі працював редактором «Комаря» (1948—1950), «Українського клубу книжки». З 1954 р. — художній редактор у видавництві Івана Тиктора. Працював мистецьким керівником фільмової фірми «Орбіт», працівники якої намагалися*

В нас тут в останніх днях сильні морози, але дні бувають дуже гарні, гріє сонце, так що у воздуху чути вже весну.

Від тих, що недавно від нас виїхали і які вже 21 лютого були дома, ми одержали вістки тільки з Варшави. З дому вони ще нам нічого не писали. А може і писали, але де по дорозі задержалася пошта. Буває!

Щиро здоровлю Вас і Славка!

Михайло

№ 41

9 квітня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

З нагоди свят бажаю Вам і Славкові всього добра, а в першу чергу крепкого здоров'я.

Щиро здоровлю

Михайло

Р. С. № моєї поштової скритки тепер: п. я. 385/18, ст. Потьма Мордовская АССР

Все проче осталося без зміни — і місце проживання і правне положення!

М

№ 42

1 червня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Іванівна!

Знова приходиться мені подавати Вам мою нову адресу. Дня 29 травня мене проти моєї волі і без моєї згоди переселили в місцевий Дім Інвалідів. Моя адреса тепер така:

Мордовская АССР, ст. Потьма, Zubovo-Polyanskiy Dom Invalidov

Про тутешнє життя-буття напишу Вам, коли троха приглянущя до всего, що кругом твориться. На положення самого «Дому»,

зберегти на кіноплівці задокументовані матеріали про українські поселення по всьому світі. У 1958 р. в галереї Рор Вольмар у Парижі — його перша самостійна виставка. Інші експонувалися в Торонто, Ватерлоо, Нью-Йорку, Детройті, Оттаві, Едмонтоні, Чикаго, Львові та Києві. В Австралії, зокрема у Канберрі, працював над розписом українських церков. За життя усі томи «Літопису УПА» випускалися з обкладинками, намальованими Левицьким. У 1982 р. вийшла його збірка «Ліхтарі» — про передвоєнний Львів. 2009 р. його вдова, Галина Горюн-Левицька, подарувала колекцію з 119 творів — із них 77 Мирона Левицького, — Національному музею ім. Андрея Шептицького у Львові.

будівлі, внутрішній і зовнішній порядок на перший погляд роблять добре враження.

Так отже я розпрощався з табором і перейшов у систему Соціального забезпечення.

Питання дозволу на виїзд так і осталося поки що не вирішеним і, як мене запевняли начальники з табору, все ще рішається в Москві і буде вирішене незалежно від того, де я проживаю. На всі мої заяви, жалоби і прохання, вислані на різні адреси, я досі не одержав відповіді — ні позитивної — ні негативної. Просто не відповідають. Один тільки Комітет Черв[оного] Хреста в Москві відповів, що звернувся до «компетентних органів» з проською прискорити вирішення моєї справи.

Здоров'я моє поправилося і я почуваю себе добре. Я не зрікаюся свого права на виїзд і даліше робитиму всі можливі заходи, щоб одержати дозвіл на виїзд.

Як Ваше та Славка здоров'я? Куди вибираєтеся поїхати літом?

Прошу здоровити Ірену та Ів. Пет.

Щиро здоровлю!

Михайло

№ 43

4 червня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже дякую за листа з 25 травня. В міжчасі я вже написав Вам, що я змінив адресу і переїхав у «Дім Інвалідів». В перших днях зайнятий тим, що влаштуваюся. Переодягли нас в цивільну одягу, приличного вигляду і ми сміємося один з другого, що недостає тільки краватки і годинника, щоб цілком мати вигляд львівського джентльмена. До власть імущих я ще не пишу. Хочу в'яснити, кому писати. Я приготований, що ждати прийдеться довго, але ждати тут не так, може, буде важко, як в таборі.

Бібліотека тутешня досить велика, але я ще не успів познакомитися з нею докладніше, а з укр[аїнських] видань дещо замовлю через книгарню.

Турбує мене це, що Ваше здоров'я знова не зовсім в порядку. Чи немає у Вас можливості поїхати на лікування в який Любін чи інше Черче?

Прошу передати поздоровлення Ірені та І. П. і забувати відвідувати час до часу Олю, щоб вона менше скучала.

Бажаю всього доброго Вам і Славкові і щиро здоровлю
Михайло
Мордовская АССР, ст. Потьма, Зубово-Полянский Дом Инва-
лидов

№ 44

29 червня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Дуже дякую за листа з 21 червня. Я тут поволі устроююся і привикаю до обставин та до людей. Живу в кімнаті ще з трьома товаришами. З одним, Болдиревим Михайлом Михайловичом, я жив і на Репатріаційному Пункті, а два інші це: Бойчевський Борис Павлович, бувший адвокат, літ 70, як оповідає з Саратовських поміщиків; та Семенов Дмитрій Петрович, бувший царський козацький офіцер, пізніше вчитель в Одесі, також років 70. Оба радянські громадяни, а останній запевняє всіх і о своїм радянським патріотизмі. Всі ми люди спокійні, так що жити буде можна тим більше, що за 12-ть років призвичаїлися до того, що товариства не вибираємо. З Ваших знайомих з 6-того і 14-го поки що не зустрів, але це може й тому, що я за місяць тут життя не зробив майже ніяких знайомих.

Як довго прийдеться мені тут оставати? Все це залежить від органів МВД і КГБ в Москві, які дотепер невідповідали на писані до них жалоби і заяви. Та не тільки ці органи, але й інші власті і установи не дали за два роки побуту на Репатріаційному Пункті жодної відповіді. Тепер, у новій обстановці, починаю писати заново. Поки що написав я до Австрійського Посольства в Москві і одержав пока формальне потвердження, що моє письмо одержано. Потім прийдеться писати ще раз в МВД, а може також у місцеві — зглядно республіканські органи міліції. Все це триває місяцями, а то в декого і роками. На це треба бути приготованим.

Часовий виїзд з відсіля, на відпустку, можливий за дозволом Директора і після одержання особистих документів — («вид на жительство») — на які треба також довго ждати.

Чи виїжджають з відси люди? Так, всетаки виїжджають. Поїхало в останньому році декілька в Польщу, декілька в Австрію, в Угорщину та Іспанію. Буду отже ждати і надіятися також і я.

Оля запрошує мене приїхати до Львова на відпустку. Дуже радо це зроблю, але це можливе щойно після одержання особис-

тих документів і після того, як в'ясниться обстановка, отже не скоріше вересня — жовтня, а то може і пізніше.

Дуже дякую Вам за бажання вислати мені дещо до читання, але поки що прошу ще нічого не посилати. Тут бібліотека досить гарна, зате читальня зовсім не цікава. Крім трьох центральних газет («Правда», «Известия» та «Советская Розсип») декілька зовсім випадкових журналів, нецікавих, за виїмком «Нового Время». Таких журналів як «Международная Жизнь», «Иностранная література» чи навіть «Новый Мир» немає. Але це можна буде направити. Я давно хочу прочитати: Історію України та Історію Української Літератури (до радянський період), а також Крип'якевича: Богдана Хмельницького. Але купувати ці дорогі видання, коли обставини не дозволяють на те, щоб збирати бібліотеку, неможливо. Може можна буде позичити їх на короткий час і переглянути. Вас дуже прошу не наражуватися на лишні витрати.

Славко хай обов'язково їде в Карпати. Де тепер Рахівський Івась¹⁴³. Орісі бажаю гарної погоди, так як і ІІІ. гарних прогулянок.

Щиро здоровлю Вас і Славка

Михайло

№ 45

28 липня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Невспів я подякувати за першу бандероль, як уже прийшла друга й третя, одна цікавіша другої. Дуже дякую за всі ці посилки. Дальших прошу не посилати, пока не справлюся з цими. Прошу подякувати Орісі за журнал «Sonntag». В ньому багато для мене нового. Також журнал «Международная экономика» багатий цікавими статтями і замітками.

Якщо комплектуєте деякі з присланих газет чи журналів, то по прочитанні я відішлю їх назад. Тут бажаних читати українські журнали дуже мало. Можна сказати, що майже немає, хоч українців із походження декілька. Тутешні «німці», це за одним виїмком (— балтійський німець —) все бувші російські емігранти, які надиво не завжди і оволоділи німецьку літературну мову.

¹⁴³ Можливо, йдеться про Івана Коршинського.

Більшість тутешнього контингенту це росіяни, поза радянськими громадянами поважна група емігрантів з Маньчжурії.

Написав до мене Олександр Миронич¹⁴⁴ із Караганди. Пише, що Марія Миронівна виїхала до Львова і старається устроїтися там на постійну працю і надіється, що це тепер її вдасться.

Пошта в мене наладналася. Від Стефи одержую листи авіапоштою через 10-12 днів.

Марію Дем'янівну згадую завжди з великою симпатією. Здоровіть її від мене, якщо случайно її зустріните. Уявляю собі, як важко її написати такий життєпис Лесі Українки, який вдовольняє би і її замовника і критику, та при цьому був правдивим.

Дуже радий я, що Славко матиме змогу оглянути Прибалтику. Зокрема Естонія цікава і симпатична.

Мій приїзд на декілька днів у Львів залежить виключно від того, чи одержу потрібний на проїзд документ. Відвідати Вас це, поза відвідинами Олі, мій обов'язок і моя душевна потреба. Щоб тільки одержати дозвіл.

Ще раз дякую за бандероль і щиро здоровлю

Михайло

№ 46

26 серпня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Вже кілька днів минуло, як я одержав Вашого листа з 16 серпня. Та я не відписував, очікуючи документального потвердження тої вістки, з якою Ви мене поздоровляли. Нажаль, і до сьогодні я такого потвердження не одержав. Чекаю його з дня на день, не терпеливо жду кожного дня, що принесе пошта.

Вам щиро дякую за поздоровлення і побажання.

Адресу, про яку Ви згадуєте, я пам'ятаю, а навіть коли б прийшлося всі записки викидати, то я легко її найду і обов'язково напишу. Та на жаль дотеперішній гіркий досвід каже мені обережно строїти плани. Я приготований, що всетаки треба бути терпеливим і то дуже терпеливим. Звичайно, послідна вістка вивела мене з колії, я менше читаю, більше ходжу і жду.

Щиро здоровлю Вас і Славка.

Михайло

¹⁴⁴ Цю й наступну особу встановити не вдалося.

№ 47

6 жовтня 1958 р., (Потьма)

Вельмишановна Олено Івановна!

Мені вже просто соромно, що так довго не відповідаю Вам на Вашого повного турбот про мене листа з 17 вересня ц. р. Я все чекав і чекаю відповіді з посольства, куда я написав при кінці серпня, бо щойно одержавши цю відповідь, зможу відповісти по суті на порушені Вами питання.

Но нажаль досьгодні відповіді немає. На днях я вислав вже пригадку.

Як тільки одержу відповідь — напишу.

Новостей в нас немає. Гарна осіння погода дозволяє користуватися лісними прогулянками. Читаю Мирного в перекладі на російську мову.

Читати є по достатком, тому прошу нічого не посилати.

Щиро здоровлю Вас і Славка!

Михайло